

פרשת שמות

From Welcome to Whips: The Beginning of Shemos

א:א - א:כב

The
Chumash Shiur

מראה מקומות

download our app

[Google play](#) [App Store](#)

Lakewood
DafYomi.com

[YouTube](#) [Facebook](#) [Instagram](#) [Twitter](#) [Spotify](#) [Pinterest](#) [WhatsApp](#) [LinkedIn](#) [RSS](#) [Vimeo](#)

א וְאֵלֹהֵי שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרִימָה אֶת יַעֲקֹב אִישׁ

שפתי חכמים

א דקשה לרש"י למה מנאן פעם אחרת הא כבר מנאן לעיל בפי' ויגש וא"ל דלעיל מנאן בחייהן ועכשיו מנאן אחר מיתתן מנ"מ בין מנין דקודם מיתה בין לאחר מיתה כיון דכבר מנאן ועל זה פירש להודיע כו'. א"נ ק"ל דואלה ל"ל דלא הל"ל אלא אלה שמות וגו' וא"ל דקאי על מספר של מעלה דבפי' ויגש והתם כתיב ואלה דקשה למאי נ"מ קאמר דקאי על מספר דלעיל וא"ל דקאי על מספר דלעיל וזה המספר אחר המיתה היה ולהכי כתיב ואלה כלומר אלה שמות בני ישראל המספר של בחייהם ואלה מספר שמותיהם לאחר מיתה אבל עדיין קשה למה ליה למספר דלאחר מיתה כיון שכבר מנאן בחייהם ועל זה קאמר אע"פ כו' וק"ל: ב ולא נקט בשמותם גבי מיתתן דלעיל בחייהם מנאן בשמותם ופרטן אבל גבי מיתתן לא מנאן אלא ראשי השבטים כדכתיב הכא ע' נפש וגו': ג ואין להקשות מה היא החיבה שהמשיל אותם לכוכבים י"ל כמו שהכוכבים קיימין

רש"י

(א) ואלה שמות בני ישראל. אע"פ שמנאן בחייהם א נשמותם חזר ומנאן במיתתן ב להודיע חזקתן שנמשלו לכוכבים ג שמוציאן ומכניסן במספר ונשמותם

מאמר דקאי על מספר דלעיל וא"ל דקאי על מספר דלעיל וזה המספר אחר המיתה היה ולהכי כתיב ואלה כלומר אלה שמות בני ישראל המספר של בחייהם ואלה מספר שמותיהם לאחר מיתה אבל עדיין קשה למה ליה למספר דלאחר מיתה כיון שכבר מנאן בחייהם ועל זה קאמר אע"פ כו' וק"ל: ב ולא נקט בשמותם גבי מיתתן דלעיל בחייהם מנאן בשמותם ופרטן אבל גבי מיתתן לא מנאן אלא ראשי השבטים כדכתיב הכא ע' נפש וגו': ג ואין להקשות מה היא החיבה שהמשיל אותם לכוכבים י"ל כמו שהכוכבים קיימין

רמב"ן

השלים הכתוב ספר בראשית שהוא ספר היצירה בחדוש העולם ויצירת כל נוצר, ובמקרי האבות כולם שהם כעין יצירה לזרעם, מפני שכל מקריהם ציורי דברים לרמוזו להודיע כל העתיד לבא להם. ואחרי שהשלים היצירה התחיל ספר אחר בענין המעשה הבא מן הרמזים ההם, ונתיחד ספר ואלה שמות בענין הגלות הראשון הנגזר בפירוש (בראשית טו יג) ובגאולה ממנו, ולכן חזר והתחיל בשמות יורדי מצרים ומספרם אף על פי שכבר נכתב זה (שם מו ח כז), בעבור כי ירידתם שם הוא ראשית הגלות, כי מאז הוחל:

אבן עזרא

(א) ואלה. טעם הוי"ו צעזעור שהזכיר בסוף הספר הראשון כי ראה יוסף לבניו בני שלשים הזכיר כי אחיו צדקתם היו מעטים ופרו ורבו ומלת אלה גם צדקתן הה"א שזה לזכרים ולנקבות וכתיב כי את כל התועבות האל. ואחריו מכל התועבות האלה. לאנשים האל. אלה יולידו להרפה. מה אעשה לאלה. וככה מלת לו. השונמית הלו, הנער הלו. וצעזעור היות מלת אלה מלעיל היה הה"א נוסף כה"א לילה. נחלה מצרים. ושם לשון זכר. ורבים שמות כי התי"ו כולל סימן רבים ורבות. כמו מקומות ואבות. גם המ"ם ככה סימן הזכרים והנקבות. כמו נשים ופילגשים. ויש שמות שימצאו צמ"ם גם צמ"ו. כמו נפשים נפשות לצבות גם לצבים על לצבהן: ה"א מצרימה. תחת מלת אל כמו נלכה דומינה. ומצא אחי ירושלמי: את יעקב. עם יעקב כמו

והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו. וכשיצאו ממצרים אף על פי שיצאו מבית עבדים עדיין יחשבו גולים,

כי היו בארץ לא להם נבוכים במדבר, וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקדוש ברוך הוא והשרה שכינתו ביניהם אז שבו אל מעלת אבותם, שהיה סוד אלוה עלי אהליהם, והם הם המרכבה (ב"ר מז ח), ואז נחשבו גאולים. ולכן נשלם הספר הזה בהשלימו ענין המשכן ובהיות כבוד ה' מלא אותו תמיד:

א. טעם ואלה שמות. כי הכתוב ירצה למנות ענין הגלות מעת רדתם למצרים, כי אז גלו בראש גולים, כאשר פירשתי, ולפיכך יחזור אל תחלת הענין שהוא מפסוק וכל זרעו הביא אתו מצרימה (בראשית מו ז), ושם כתוב אחריו ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה וגו', ואותו הפסוק בעצמו הוא שהחזיר בכאן, כי אף על פי שהם שני ספרים, הספור מחובר בדברים באים זה אחר זה, וכאשר הזכיר בני יעקב קצר בבני בניו וכל זרעו, והחזיר הכלל כאשר אמר שם כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבועים.

בעל המורים

(א) ואלה שמות בני ישראל הבאים. ר"מ שניה שאף כשהיו בשביה שמות בני ישראל לא שינו שמותם שנשכח ד' דברים נגאלו ממצרים נשכח שלח שינו את שמותם וכו' וגם כן ואלה ו' מוסיק על ענין ראשון וימת יוסף ואלה שמות שניה להם שלח שינו שמותם וא"ל אע"פ ששינו שמי נפנת פענת אחס אל חשנו שמותיכס: ישראל הבאים. ר"מ וס"ת מילה: את יעקב איש. ס"ת שנת לומר לך

ספורנו

וסיפר בספרו השני, כי מאז החל זרע ישראל לחלל ברית אבותם במצרים, כאשר העיד יחזקאל באמרו וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש שקוצי עיניו לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואומר לשפוך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים היו לעבדים בפרך, עד אשר שבו קצתם והתפללו, ומלאך פניו הושיעם. וסיפר ראשונה כי כאשר חפץ ביקרם דיבר אליהם פנים בפנים ובזה זכו אל עדי רוחני וזולתו בהר חורב. והמה מרו והתנצלו את עדיים, וסלקו שכינה מאתם. וסיפר שנית כי בכל זאת לא חדל האל יתברך לחקן עניינם באופן מה לשכנו בתוכם, וצוה על מלאכת המשכן וכלים ותקון כהנים לעבודתם, ובזה השיב שכינתו לתוכם אחר תכלית הקלקול והיאוש, ובכך סיים ספרו השני:

(א) ואלה שמות. אלה הנזכרים בכאן היו ראויים להודע בשם כי כל אחד מהם ראוי להיות נחשב איש על שמו המורה על צורתו

א ואילין שמהת בני ישראל דעלו למצרים עם יעקב גבר עם אנש ביתיה עליו:

רשב"ם

326 (א) וא"ל שמות. מפני שרוצה לפרש ולומר ובני ישראל פרו וישרצו וגו' הוצרך לכפול ולומר בבואם למצרים לא היו אלא שבעים ואחד מות דור ההוא פרו וישרצו:

העת וקנים

(א) וא"ל שמות הבאים. יהלא כנר נלו קודם לכן אלא קודם שמת יוסף לא נתן עליהם מסים משמת נתן עליהם ונעשה כאלו נז' ניוס נלו:

אור החיים

א. וא"ל שמות בני ישראל. טעם אומרו ואלה נחוספת וא"ו. ללמוד עליהם כי כולם לדיקים כאבותיהם, ואלה מוסקי על הראשונים מה ראשונים להם אצרהם יחק יעקב לדיקים עליונים כמעשה אצות עשו הצנים: עוד ירצה על דרך אומרים ז"ל (פרד"א מה) כי זמן הגלות התחיל מימי אצרהם משנולד יחק, והוא אומרו ואלה וגו' הנאים מנרימה, מוסקי על הראשונים לומר לך שגם הראשונים צגלות היו ואלה עמהם:

כלי יקר

(א) וא"ל שמות בני ישראל הבאים מצרימה. הוסיף וי"ו במלת ואלה, גם אמר מתחילה הבאים לשון הוה ואח"כ אמר איש וביתו באו לשון עבר. לפי שנאמר למעלה (בראשית נ כו) ויישם בארון במצרים, ואחרי מות יוסף לא היו פני המצרים עם ישראל כתמול שלשום והיו מרגישים אז הביאה למצרים כאילו באו בפעם ההוא למצרים, לכך נאמר ואלה מוסקי על ענין ראשון שמצד מיתת יוסף דומה כאילו עכשיו המה באים, אבל מכל מקום אע"פ שיוסף מת הגה יעקב לא מת, לכך נאמר את יעקב שהיו עדיין עם יעקב וזכותו של יעקב עמד להם, בזכות מה שהיו גדורים מעריות ולא רצו לישא מן המצריות שטופי זימה נשאו נשים כולם קודם בואם למצרים, זה שנאמר איש וביתו באו:

עוד ירצה מה הראשונים ידעו והכירו צגלות וקבלו עליהם ועל זרעם, כמו כן אלה, והוא אומרים "ואלה" מוסקי על הראשונים. ולדרך זה הרוחנו טעם נכון לדעת לאיזה ענין חזר הכתוב ומנאס, אחר שכבר מנאס צפרשת ויגש צירידתם למנרים (בראשית מו ח), ורש"י ז"ל פירש כי להודיע צנתם חזר ומנאס צמותם, ואין דבר זה מספיק אלא לדרשה, ולא לפשטן של דברים, ועוד לדבריו היה לו לקבוע המנין אחר אומרו וימת יוסף וגו' ואלה שמות וגו':

והמפרשים אמרו (עיין רבינו בחיי) איש וביתו באו. איש זה הקב"ה איש מלחמה וביתו ובית דינו, כמו שנאמר (להלן יג כא) וה' הולך לפניהם הוא ובית דינו (זהר דף כו.), ומה ענין בית דינו לכאן, ונראה שבא להבטיחם שיתקיים בהם וגם הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו יד) על כן באו הקב"ה ובית דינו עמהם להבטיחם כי ה' נלחם להם במצרים:

וידרבו הכתוב יודיע טעם מניינם, שמונה הוא והולך צספר התורה מי ומי הבא לקבל גזירת מלך לסבול עול הגלות, ולא פנה עורף כמעשה עשו הרשע שהלך לו אל ארץ מפני יעקב, ודרשו ז"ל (צ"ר פד ג) מפני שטר חוב של הגלות. ואמר ואלה שמות וגו' הנאים מנרימה, פירוש הנאים לסבול עול הגלות צמנרים, את יעקב אמו צדומין לו צהסכמה אחת לפרוע שטר חוב הגלות, לזה דקדק לומר הנאים, פירוש הגם שלא צאו חפלים היו לצא, וזה לך האות איש וביתו צאו, כאדם שמכין עצמו על הדבר, ואילו ירדו למנרים לסיבה ידועה לא היו עוקרים דירתם ונאים, והיו צאים ציאת עראי ורגליהם רגל ישרה לשוב ארצה כנען:

וא"ל שמות בני ישראל. פירש רש"י להודיע חיבתן שנמשלו לכוכבים כו'. יש אומרים כי הכוכב אע"פ שאינו נראה ביום מכל מקום הוא בנמצא גם ביום, כך הצדיק לעולם הבא שנמשל ליום, יש לו מציאות ואינו נראה ואינו אבד כי אם לדורו. ויש אומרים להפך כי הכוכב אינו נראה כ"א בלילה כך אור הצדיק זורח אחר הערב שמשו כמא דאת אמר (קהלת יב ב) עד אשר לא תחשך השמש וגו':

ול"י נראה לפי שכל עיקר שם טוב של אדם אינו ניכר כי אם אחר מותו, כי בחייו אין הדבר ידוע אם ישאר בצדקתו כמו שנאמר (שם ד ב) ושבח אני את המתים, כי בחייו אין מקום לספר שבחו כי מי יודע אם ישאר בצדקתו, וזהו שנאמר ויוסף היה במצרים, פירש רש"י שבא להודיע צדקתו שעמד בצדקתו מתחילה ועד סוף, כי סוף כל דבר הכל נשמע על כן ספר שבחו אחר ויישם בארון במצרים, ובזה נמשלו לכוכבים הנראים אחר שקיעת החמה, כך אחר הערב שמשו של אדם נראה צדקתו אם נשאר בו עד סופו, וזה שנאמר (דניאל יב ג) ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, כי המצדיק רבים אין חטא בא לידו כדי שלא יהיה הוא בגיהנם ותלמידו בגן עדן, (יומא פו.), ובו מלתא דפסיקא שאורו מזהיר ככוכבים לעולם ועד אף אחרי מותו, אבל מי שאינו מצדיק רבים אינו מילתא דפסיקא שישאר בצדקו לעולם:

ומה שאמרו רז"ל (שמ"ר א ג) שנמשלו לכוכבים שמכניסן ומוציאן במספר, יש קצת רמז לזה ממה שנאמר הבאים לשון הוה, וכתיב איש וביתו באו לשעבר, לפי שמדבר בשני ביאות אחת בבואם למצרים את

מנחת שי

וא"ל. ברביע:

וּבֵיתוֹ בָּאוּ: נ רְאוּבֵן שְׁמֵעוֹן
 לוֹי וַיְהוּדָה: ג יִשְׁשַׁכָּר זְבוּלֹן
 וּבְנֵימִן: ד דָּן וַנִּפְתְּלִי גֵר
 וְאִשֶּׁר: ה וַהֲוָה כָּל נַפְשָׁתָא
 נִפְקֵי יִרְפָּא דִיעֲקֵב שִׁבְעִין
 ה וַיְהִי כָּל-נַפְשׁ יִצְאֵי יִרְדְּ-יַעֲקֹב שִׁבְעִים נַפְשׁ

שפתי חכמים

רש"י

ומאירים כיום וכלילה אך כיום אינם נראים משום שרגא בטיהרא מאי אהני כך הם ישראל קיימין בעוה"ז ובעוה"ב וק"ל: ד [רא"ס] שמלת ובשמותם לא קאי אלא על מלת ומכניסין אבל בהוצאה דוקא בשם יקרא גבי הוצאה כתיב מספר ובהכנסה כתיב בשם:

שנא' המוציא במספר זכאס ד לכלס זסס יקרא * ישעיה ח. ש"ד

רמב"ן

אבן עזרא

ובענין הזה בספר דברי הימים וספר עזרא, שהשלים דברי הימים ובשנת אחת לכורש מלך פרס לילות דבר ה' בפי ירמיהו העיר ה' את רוח כורש וגו', כה אמר כורש מלך פרס וגו', ואותם שני פסוקים בלשונם החזיר בראש ספר עזרא לחבר הספור, אלא שהיו שני ספרים, השלים הראשון במה שהיה קודם בנין הבית והספר השני מעת הבנין. וכן הדבר בשני הספרים האלה בראשית ואלה שמות:

ורבי אברהם אמר כי בעבור שהזכיר בסוף הספר האות המשרת הנכנע עליו יאמרו זבולן. ואם כ"ף או למ"ד כזבולן לזבולן. ואם וי"ו יאמרו שורק תחת חירק כאלו הוי"ו בקריאת אל"ף כמו וזבולן. כי המלה תראה כקריאת אל"ף או זבולן. ואם היה האות הראשון וי"ד כמו יהודה שהיו"ד מאותיות הנעלמות יעלימוהו כמו נעלה ציהודה. כיהודה. ליהודה נחשון. כי עתה היו"ד הוא נעלם ואינו נזכר ונרגש צשפה. גם ככה עם וי"ו ויהודה. והנה נכתבו השבטים הנה כסדר תולדותם:

(ג) יששכר. בעבור התחברות שני שניין חסרו האחד מהמבטא כדרך מחלצרים שיקרא מחלצרים. ואין שייך כמוה במקרא. ומנהג העברים בהתחבר וי"ו עם אחד מאותיות השפה שהם במ"ף חצירי הוי"ו יעו אל"ף נוסף בקריאה וינקדו הוי"ו בשורק כמו ופרו ורבו. ומלאו בתי מלצרים. וככה וצנימין. בעבור היות צנימין בן הגברת הזכירו לפני בני השפחות:

(ד) דן. בהתחבר השמות הם על ששה דרכים וכולם נכונים. האחד כמו עילם ואשור וארפכשד. והשני בנסף ארגמן ברקמה וזון. השלישי אודס פטודה וברקת. הרביעי דן ונפתלי גד ואשר. החמישי מור ואלהות קליעות. הששי אדם שם אנוש:

(ה) ויהי. מלת יהי היטה ראיה להיות כמו ירצ המשא עליו. ובעבור היות זה"א מן הגרון. פתחו במלת יהי היו"ד הראשונה בקמן קטן יהי. והיה ראוי להיות היו"ד האחרון בשו"א נח נראה. כמו הבי"ת במלת ירצ והיה ראוי להיות יהי. רק יבדל על הלשון על כן העלימוהו. ונקד הה"א בחירק. על כן לו יהי. כי הוא אמר ויהי. ובעבור שידצרו במלה הזאת הרבה תמיד השיבו הטעם מלרע והניעו היו"ד בשו"א. יהי כן ה'. על כן אין צנין הקל פעל שיהיה האות המשרת בשו"א רק זאת הגזרה. וגזרת ויחי יעקב. והיה זה כי השמים האותיות שלו שרש מאלה השתי גזרות. ויחי. והיה השתי האותיות הם מאותיות הנוט. והם יו"ד ה"א היה חיה. ובעבור כי אלה שתי האותיות הם מאותיות הנוט פעמים שאינם נראים בסוף המלה צא האות המשרת שהוא היו"ד עליהם בשו"א ולא כן בכל הגזרות צנין הקל: יצאי ירד. רמו לקרוב אליו אבר המוליד כמו להסך את רגליו. כי ששים ומשע היו אך יעקב יחשב

אבי עזר

(א) בפסוק ואלה שמות. אמר המחבר ללא חשיב הפסוק לפי סדר תולדותם. אשר הזכירו בפי' ואלא. לחלוק כבוד לאותיותינו לכן חשיב ברישא בני לאה. כי הם נולדו ראשונה. ואח"כ בני רחל. ואח"כ בני השפחות לפי סדר תולדותם. ועיין בדברי הרב פ' במדבר בד"ה לבני יוסף וגו':

ב רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לְוִי וַיהוּדָה: ג יִשְׁשַׁכָּר זְבוּלֹן וּבְנֵימִין: ד דָּן וְנַפְתָּלִי גַד וְאָשֶׁר: ה וַיהוּה סְכוּם כָּל נַפְשֹׁתָא נַפְקֵי יִרְכָא דִיעֲקֹב שׁוּבְעִין נַפְשֹׁתָא עִם יוֹסֵף וּבְנוֹהֵי דַהוּה בְּמִצְרַיִם:

ספורינו

בעל הסורים

האישיית. ואלה כל ימי חייהם היו למאורות, ולא יצא הדור לתרבות רעה. אמנם אחרי מותם לא היו הצדיקים שבבניהם כל כך חשובים בעיני אלהים ואדם:

שנשנל שנת ומילה ששמרי צמרים נגאלו. הפסוק מתחיל צו"ו ימסיים צו"ו כנגד י"צ שנטיס משל לצונה פלטרין צעמוד א' ונפל וחזר וצנה צני עמודים ונפל צג' עמודים ונפל מה עשה בנאו צ"צ

דעת זקנים

(ה) ויהי כ"ג נפש. פי' עם יוסף שהיה צמרי' ה' שצעי' וזו לא יצטרך למנוח ייכבד שגולדה צין החומר' מהר"ר שלמה צן פרחון

ז"ל, לכן מנאן עכשו אע"פ שמנאן צחייהן לפי שהיה ר"ל אחר כן וירבו ייעלמו להודיע לך שארצעים [שצנעיים] נפש לנד עלמו ורבו

אור החיים

כלי יקר

וטעם שחזר לומר צאו ולא הספיק צמה שהקדים לומר הצאים. נמכוון לעשות הפרש צין המנויים צפרשה לאנשי ציחס, כי אנשי ציחס אין כולם צגדר זה, ועיין מה שכתבתי צפרשת ויגש צפסוק צניו וצני צניו וגו', כי הם דוקא היו חפצים צדצר, והגם שלא מנה כאן אלא י"צ צנטיס, אולי שהם היו צגדר צפני ענמס צדומה ליעקב: או יתבאר הכתוב על זה הדרך ואלה שמות צני ישראל הצאים "מרגנס וחפנס" מצרימה הרשומים רלוצן שמעון וגו', אבל כל שאר יוצאי ירך יעקב לנד שצא יעקב צאו עמו, והוא אומרו את יעקב איש וציתו צאו, וזולת ציאת יעקב לא היו צאים כולם, וזה הוצרך לומר צאו פעם שנית:

יעקב איש וביתו כבר באו, אותה ביאה ראשונה היתה את יעקב גם כל איש בא עם ביתו ואשתו, אבל עכשיו שרצה לדבר מציחתם כי זה נקרא ג"כ ביאה ודומה כאילו עכשיו באו מאחר שמתו שם וישארו שמה וזו ביאה שניה בהוה, אבל לא עם יעקב כי המה מתו ויעקב לא מת, גם ביאה זו אינה איש וביתו יחד כי אשתו ובניו אינן מלוין אותו כ"א עד הקבר, כדאיתא במשל בפרקי ר"א (פרק ל"ד) על כן אינם איש וביתו, ומזה ראייה שמדבר בכניסה ויציאיה כי שניהם נקראו ביאה:

וענין המספר הוא, להודיע מעלתן כי כל דבר חשוב יש לו מספר כמו שיתבאר בעזה"ת פרשת כי

תשא (ל יב). ועל מעלת הצדיק שמת כתיב (תהלים נו ט) נודי ספרת אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך, ופסוק זה דרשו רז"ל (שבת קה:). על המוריד דמעות על אדם כשר, ומכל מקום מה שאמר הלא בספרתך צריך ביאור. ונראה שרצה להביא מופת על מעלת הצדיק שמת שאינו דבר אבד ויש בו ממשות, ואמר הלא המה בספרתך כי אתה מכניסן במספר על כן אני מבקש שתספור גם נדידותי ותשים דמעתי בנאדך למשמרת:

(ב) ראוּבֵן שִׁמְעוֹן וגו'. פרט כאן שמותם על דרך המדרש (ויק"ר לב ה) בזכות ד' דברים נגאלו אבותינו ממצרים בזכות שלא שינו את שמם, ואת לשונם, ושהיו גדורין מעריות, ולא היו בהם דלטורין כו'. וטעמו של דבר הוא כדמסיק בילקוט פרשה זו שכל שמות השבטים נקראו על שם הגאולה, ראוּבֵן ראה ראיתי את עני עמי. שמעון על שם וישמע אלהים את נאקתם וכן כולם, ולפי זה אם היו משנים את שמם לא היה להם רושם על הגאולה ולא היו ראויין להגאל, אחר שהחליפו את שמותם המורים על הגאולה וקורא להם שם חדש אשר אין בו הוראה על הגאולה, או היה להם שינוי השם סיבה להתיאש מן הגאולה ולא היו מבקשים את פני ה' על הגאולה ועל התמורה:

וכמו כן אילו היו משנים את לשונם, אע"פ שלא היו משנים את שמם מכל מקום לא היה שמם מורה על הגאולה, כי דוקא בלשון הקודש מורה ראוּבֵן על שם ראה ראיתי את עני עמי, ושמעון על שם וישמע אלהים, אבל בלשון אחר אין שם ראוּבֵן מורה על ראה ראיתי וכן כולם, ובזכות שהיו גדורין מעריות על כן לא היו ראויין להיות בין המצרים שטופי זמה שנאמר בהם (יחזקאל כג כ) וזרמת סוסים זרמתם, ולפי שלא היה בהם לשון הרע והיה פקוד אצלם וישאלו אשה מאת רעותה, על כן נגאלו, כי אילו לא היה הדבר פקוד לא היו משאילים להם כלום, ואז לא היה אפשר לגאלם כדי שלא יאמר אותו זקן ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם, לכך נאמר ואלה שמות בני ישראל, כי אע"פ שמת יוסף והיה השעבוד קרוב לבא מכל מקום רושם הגאולה נשאר קיים, כי אלו שמותם עמהם באו לשעבר, ועמהם המה הבאים גם עכשיו כי לא נשתנו שמותם, וזה ראייה שגם לשונם לא שינו דאם לא כן אין נפקותא במה שלא שינו שמותם:

איש וביתו באו. שהיו גדורים מעריות כי כל אחד דבק באשתו ולא באחרת, ועוד שנשאו להן נשים קודם שבאו מצרימה כדי שלא ישאו נשים מן המצריות שטופי זמה. ואח"כ פרט ראוּבֵן שמעון כו', כי אלו השמות מורים על הגאולה:

(ה) ויהי כ"ג נפש. קרא לע' נפשות נפש אחד, לרמוז שהיה שלום כיניהם מתוך שלא היה בהם לשון הרע

וַיֹּסֵף הָיָה בְּמִצְרַיִם: וַיָּמָת יוֹסֵף
 וְכָל-אַחֵיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא: וּבְנֵי
 יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעֲצְמוּ

שפתי חכמים

הוא"כ למה לא הזכיר שמו של יוסף בכללם כלו' קודם סך של יוצאי ירך יעקב: ואת"ל דראשונה אינו קושיא דצריך למכתב יוסף משום שהיה במצרים מ"מ קשה וכי לא היינו יודעים כו': (נמ"י) הרא"ם האריך במקום שה"ל לקצר דהרב ס"ל דחזור למעלה על הא דקאמר ויוסף ר"ל עם יוסף היו ע' וכן הוא בשמ"ר וע"ז מקשה והלא כו' ולמה אמר יוסף לחוד בשלמא שאר השבטים נכללו במאמר איש וביתו אבל יוסף לא נכלל בוה וא"כ כשם שהזכיר יוסף הל"ל גם את בניו ואם תפרש שאינו חוזר אדלעיל ולא צריך להזכיר יוסף ובניו שהם בכלל שבעים נפש אלא להורות שיוסף הי' במצרים ע"ז קשה מה בא ללמדנו: זר"ל דהא שמא מתוך שהיה שפל ועני כ"כ שמא עשה עבירה כי העניו מעביר דעתו של אדם או מתוך שהיה מלך שמא עבר עבירה כיון דהוא חשוב כל כך ולפי שהמנין בכאן הוא אחר מיתחן מ"ה הודיע צדקתו במנין הזה משום דאמר רז"ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך: ח (נמ"י) הרא"ם כ' דאיתא בש"ר דמפיק לה משהה לשונות ול"נ דאתי כמ"ד בילקוט לגדול שבשרצים אתה מדמה אותן דהא עכבר ילדה שיחא ונראין דברי מדרש להרב במלת

רש"י

(ה) ויוסף היה במצרים. והלא הוא ובניו היו בכלל שבעים ה' ומה בא ללמדנו וכי לא היינו יודעים ו שהוא היה במצרים. אלא להודיעך צדקתו של יוסף. הוא יוסף הרועה ז' את לאן אביו. הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך ועומד בצדקו: (ז) וישרצו. שהיו יולדות ששה ח צרכם אחד:

רמב"ן

הראשון כי ראה יוסף לבניו בני שלשים, הזכיר כי גם אחיו ברדתם היו מעטים ופרו ורבו. ואיננו נכון. **ורש"י כתב אע"פ שמנאן בחייהם חזר ומנאן אחר מיתתן בשמותם להודיע חבתם שנמשלו ככוכבים שמוציאן במספר ומכניסין במספר, שנאמר המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא (ישעיה מ כו). ואלו דברי אגדה, והם דברים של אמת בענין החבוב שהקב"ה מחבבן וכופל שמותם תדיר, אבל קשור הפסוקים וחבורם בוא"ו הוא כמו שפירשתי:**

אבן עזרא

צראשונה. על כן כתב צתחלה את יעקב כמו שאמרנו למעלה ופרשה הראשונה ויגש אליו כתוב יעקב ובניו והנה עם יעקב היו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש. והעד צשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה. כי נפש היתה ליעקב. ויוסף שהיה במצרים במספר הוא ושני בניו: (ו) וימת יוסף. אז ובניו שתי דורות. והעד שחיה איוצ אחרי שנותו מאה וארבעים שנה והוא ראה ד' דורות. וקדמונינו ז"ל אמרו עשרה דורות מאדם ועד נח ומנח ועד אברהם עשרה ואין מספר שנות אלה כאלה: וטעם וימת יוסף. כי מת בגדולתו גם אחיו לא ראו ימי הרעה: וטעם וכל הדור ההוא. על המצרים כי יזכיר אשר לא ידע את יוסף:

בעל הטורים

עמודים ועמד כך אברהם ויחזק ילא מהס פקולת עד י"ב שבעים שלא היה בהם פקולת וזהו ווי העמודים שהם עמודי העולם:

ספורנו

(ו) וכל הדור ההוא. כל שבעים נפש, שלא בא הדור לקלקול גמור כל ימיהם: (ז) פרו וישרצו. ואחר שמתו כל שבעים נפש

רעת זקנים

עד שש מאות אלף רגלי: (ז) ובני ישראל זכו. למלך שהיו יולדות ששה צרכם אחד ורמו מדכתיב ו' ליטני פריה ורביה פרו וישרנו וירבו ויעצמו צמאד מאד. ד"א כי פרו וישרנו עולה בני' ששה צרכם אחד פחות שנים וה"נ צמאד מאד משלימות החשבון. ד"א פרו שהן עושין פירות וישרנו כשראים ששה צרכם וא"ת שמתים לכך נאמר וירבו וא"ת מלשים היו לכך נאמר ויעצמו צמאד מאד ולכך כתיבי

רשב"ם

ויקם מלך חדש. ונתחכם עליהם למעטם ולא הועיל לו: (ו) וכל הדור ההוא. שבעים נפש: (ז) פרו. בהריון: וישרצו. לידה. שלא יכלו ברחם. שכל מקום קטנים קרוין שרץ על הארץ: וירבו. גדלו ונעשו הקטנים גדולים ולא מתו בקטנותם: ויעצמו. שלא מתו אנשים. אלא היו הרבה ועצמו במאד מאד עד שנתמלאה הארץ אותם. וכן והחצר מלאה את נוגה כבוד ה'. כמו מילאה.

ו ומית יוסף ובתריה מיתו בל אחוהו וכל דרא ההוא: ז ובגוי דישראל נפישו ואתילידו

פ"י יונתן

(י) ובית יוסף ובתריה וכו'. דלן לך קלך ימים בשנתי פחות מיוסף:

אור החיים

בלי יקר

ודלטורין כאיש אחד שלבא לפומא לא גלי כך היה הדבר פקוד אצלם כל י"ב חודש, ואולי שגם מטעם זה נאמר יוצאי ירך יעקב, לומר לך מה ירך בסתר אף אצלם היה הדבר בסתר:

(ז) ובני ישראל פרו וישרצו. לפי שכבר הזכיר שיוסף מת וכל אחיו וכל הדור ההוא, אבל מיתת יעקב לא הזכיר לפי שיעקב לא מת. וזה הזכות שהיו "בני ישראל" היה קיים לעולם, על כן אמר ובני ישראל מצד היותם בניו של ישראל פרו וישרצו וגו'. ומה שנאמר בני ישראל ולא בני יעקב, לפי ששם יעקב גופני וישאל רוחני, כי כבר גסתלק החומריות מן יעקב:

עוד ירצה אומרו הנאים וגו', שגא לומר מופת חותך כי ברננסו בלו והרליה שאחר מות אביהם ועלו ארצה כנען חזרו פעם ב' כלאמר צפרשת ויחי, והוא אומרו הנאים מלרימה את יעקב מחדש איש וציתו בלו, אחר שעלו משם חזרו למנרים "איש וציתו", ומנה הכתוב מי הם צעלי לדקות זה ראובן וגו', הא למדת כי ענפי האילן כאילן ענמו, שיש לחפון בגזירת מלך ויכתב בספר זכרון לפניו ליראי ה' וגו' (מלאכי ג טו):

ה. ויהי בל נפיש וגו' ויוסף וגו'. צריך לדעת למה אמר "ויהי" לשון צער, ואם על הגלות אין זה מקום הדבר, גם צריך לדעת אומרו "כל":

עוד למה הוצרך לחזור להודיע מנין יוצאי ירך יעקב וכבר

השמיענו וידענו, עוד מה הודעה זו כדבר חדש ויוסף היה צמרים:

ואולי שיכון הכתוב לומר על דרך אומרים ז"ל (סוטה לו): שעתיד היה יוסף להעמיד י"ב שבטים, ומי סבב שלא העמיד אלא ב', הוא פגע רע שפגעתו אשת פוטיפר ויפחו זרועי ידיו ע"כ, הא למדת שזולת זה היה יוסף מעמיד י"ב שבטים, והוא אומרו ויהי לשון צער, שמטערת התורה על שלא היו בין הכל אלא שבטים נפש, והוא אומרו כל נפש וגו', ונתן טעם לדבר שלא היו אלא ע' ואמר ויוסף היה וגו', ודין גרמא שלא היו יוצאי ירך יעקב אלא ע' נפש, שזולת זה אם לא ירד יוסף למנרים היה יוסף מעמיד י"ב שבטים והיו בני יעקב שמונים ענפים, וזוה נתיישבו כל הדקדוקים יחד:

עוד יכוין הכתוב באומרו כל נפש וגו' ויוסף וגו', לומר כי כללות ענפים אלו כולם שיש לטובה באין הדלל ציניהם, כולם נדיקים, כולם חכמים, כולם בלז שלם זה על זה, וכאילו כולם "נפש אחת", והודיע חידוש ורצוח גדולה היא לזד יוסף שהיה צמרים, ומן הטובע יהיה משתנה מהשואת האחים, בין לזד האחיה כי לא יתכן שיהיה שוה ברצון כהשואת כולם לזד מה שעשו לו שמכרוהו ונחאכזרו עליו, ואיך לא יהיה קצת שינוי בינו לבין כולם, בין לזד הצדקות כי היה נתון בכור הטומאה, והאחים היו בארץ כנען ומסוככים באילן הוא יעקב אביהם, ועכ"פ ישתנה קצת, ואלעפ"כ מודיען הכתוב כי שוה הוא להם ונכנס במספר הע', וכהשואת כולם יחד ליקרא נפש אחת, בין לפרע האהבה והאחיה הנכונה, בין לענין הצדקות וטהרת הנפש, שלא נדבק בו מחלואי הנפש הגם היותו צמרים, ועיין מה שכתבתי בפסוק אמותה הפעם וגו' (בראשית מו ל):

ג. ה. וימת יוסף וגו'. ובני ישראל וגו'. צריך לדעת לאיזה ענין חזר פעם ב' להודיע מיתת יוסף, וכבר השמיענו (בראשית נ כה) וימת יוסף בן וגו'. עוד צריך לדעת כוונת הודעת הכתוב שמחו האחים וכל הדור. עוד מה קשר יש בין מיתת האחים והדור לאומרו ובני ישראל, והנה המגיד של מהרי"ק הגיד לו טעם סמיכות זה, והוא דרך סוד. עוד צריך לדעת טעם אומרו כסדר זה ובני ישראל וגו', שאם בא להודיענו פריית ורביית בני ישראל היה לו לומר כסדר זה ויפרו וישרצו וגו' בני ישראל:

אבן שני כתובים הנאים כאחד להודיע השתלשלות התחלת השעבוד וסיבותיו והם במספר ד', הא' מיתת יוסף, שאם היה יוסף קיים יספיק שלא ימשלו בהם המנרים, הא למדת שכל זמן שיוסף קיים היו ישראל בארץ מנרים שקטים ומעונגים:

ב' מיתת האחים, שכל זמן שאחד מן האחים קיים היו המנרים מכבדים אותן, וכמו שפירשו ז"ל (סוטה יג) בפסוק וישב יוסף וגו' וכל אחיו וגו' אחרי קברו את אביו (בראשית נ יד) יעון. שם דבריהם:

ג' מיתת כל הדור (שמ"ר א ח), פירוש כל הע' נפש שכולן היו חסובין בעיניהם ובאמצעותם לא היה להם פנים להשתעבד בהם, או לזד שהיו בני דעה ואין מציאות למנרים להתחכם חכמתם, שמתחיל צפה רך, כי היו בני הדור ההוא חכמים ויכירו החכמה ולא יקבלו עשות להם דבר בשום אופן:

ד' ובני ישראל וגו', כי אם לא הייתה ההרגשה הגדולה שפרו וישרצו וגו' במאות וגו' ותמלא הארץ וגו', לא היו נותנים לב לבקש מחבולה, אלא ההרגש הגדול הוא הסובב באמצעות העדר המונע שהוא יוסף ואחיו וכל הדור, וזוה נתיישב אומרו ובני ישראל ולא אמר ויפרו וגו', כי לא בא להודיע ענין הריצוי, אלא להודיע כי הוא זה סובב הגלות:

בְּמֵאֵד מְאֵד וּתְפִילָּא הָאָרֶץ אַתֶּם:
פ ה וַיִּקְם מֶלֶךְ-חֲדָשׁ עַל-מִצְרַיִם
אֲשֶׁר לֹא-יָדַע אֶת-יֹסֵף: ט וַיֹּאמֶר
אֶל-עַמּוֹ הַזֶּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב

לְחֵדָּא לְחֵדָּא וְאַתְּמְלִיאַת
 אֶרְעָא מְנַהוּן: ח וַיִּקְם
 מֶלֶכָּא חֲדָתָא עַל מִצְרַיִם
 דְּלֹא מְקִימַת גְּזֵרַת יוֹסֵף:
 ט וַיֹּאמֶר לְעַמֻּיָּהּ הָא עַמָּא

תולדות אהרן ויקם מלך. עירובין גג.
 סוטה יא. אשר לא. עירובין שם: ויאמר
 א. סוטה שם: הבה. סוטה שם:

רש"י

שפתי חכמים

(ח) ויקם מלך חדש. רב ושמואל סד אמר חדש

ממש וחד אמר שנחמדשו ט גזירותיו: אשר י לא

ידע. עשה עמנו כאלו לא ידע **:

* סוטה יא ** כיג רא"ס

והיינו מדהפסיק הכתוב במלת וישרצו בין פרו ובין וירבו שלא כמנהג אלא ודאי להכי הפסיק כי פרו פירושו אחד מוליד אחד ורבו משמע אחד מוליד הרבה וכמו שפי' הרב בפ' בראשית ולכך הפסיק במלת וישרצו להודיעך שסך הרבייה היתה כגדול שבשרצים (וע' בגי' דברים נכוחים): ט דאל"כ ויקם וימלוך מיבעי ליה: י [גי' הרא"ס ברש"י ואשר בוי"ן] כי בלא וי"ו משמע שזה הוא פירושו לכ"ע ואין הדבר כן [רק למ"ד שנחמדשו גזירותיו] אבל ואשר בוי"ו יהיה הפי' עשה עצמו כו':

אבן עזרא

שלא היה מורע המלוכה. על כן כתיב ויקם כמו כי הקים
 בני את עבדי:

(ט) ויאמר אל עמו. המלכים: הגה עם. מלת עם
 איננה סמוכה רק בני ישראל פירוש ומוספת
 ציבור כמו אהיה אשר אהיה. אשר התהלכו אצותי לפני
 אברהם ויצחק:

אבי עזר

(ח) ויקם מלך חדש וגו'. הרב נקט שמיצת חדש הוראתו שלא בא מורע מלוכה. וז"ל פרושו כמשמעו בלא חוספת. דהיינו שאין הוראת
 חדש שהוסיף גזרות חדשות ולא נעלם ממך פלוגתא דרב ושמואל: (ט) הגה עם בני ישראל וגו'. עיין פ' שופטים פי' הרב מוס כל
 דבר רע. פירש מוס. וכן כאן בני ישראל הוא פי' של עם:

ספורנו

נטו לדרכי שרצים, שרצים לבאר שחת, ובכך (ח) ויקם מלך
 חדש על מצרים זכו. אף על פי שהיה זכרון ממנו בדברי
 הימים למלכים בלי ספק, בפרט בענין החדוש אשר שם לחוק

רשב"ם

וכן ושוליו מלאים את ההיכל כמו ממלאים את ההיכל:

וזוהו על אומה זו אמר להם עד עתה אנו חיינ משלהם היאך
 נזדווג להם ולא שמע אליהם הורידוהו מכסאו שלשה חדשים כיון שראה כך אמר להם אשמע לכם לכך כתיב ויקם. אשר לא ידע את
 יוסף. אמר רבי יהודה בן לוי משל למי שרגם איקונין של מלך נטלוהו והמירוהו למחר רגם את המלך עלמנו כך פרעה בתחלה אמר אשר
 לא ידע את יוסף ולכסוף אמר לא ידעמי את ה':

אור החיים

ועוד ויקם מלך חדש וגו', חולת אחת מכל דברים הסדורים
 לא היה השעבוד. ולמאן דלמר (סוטה יא.) חדש
 שנחמדשו גזרותיו, הסיבות הקודמות הם סבוהו לחדש
 דעתו משונה מקדם, והבן:

והגה לפי פשטן של דברים יגיד כי כל עוד שהיה אחד
 מהדור ההוא קיים היה מונע השעבוד. וקשה ל"כ
 לא היה לו לומר הכתוב אלא וימת כל הדור ההוא, שאפילו
 כל ימי אחד מהדור לא היה שעבוד ולא היה צריך לומר

בעל הטורים

(ז) פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד. ששה לשונות הן
 כנגד ששה שהיו יולדות כצרכ אדם: (ט) אל עמו. עי"ן עקומה
 אמר בע' נפש ירדו לכאן וכבר נחרבו ממנו:

דעת וקנים

כל הני ליטני יחירי: (ח) ויקם מלך. הוא פרעה הראשון. אמרו לו
 בא וזדווג על אומה זו אמר להם עד עתה אנו חיינ משלהם היאך
 נזדווג להם ולא שמע אליהם הורידוהו מכסאו שלשה חדשים כיון שראה כך אמר להם אשמע לכם לכך כתיב ויקם. אשר לא ידע את
 יוסף. אמר רבי יהודה בן לוי משל למי שרגם איקונין של מלך נטלוהו והמירוהו למחר רגם את המלך עלמנו כך פרעה בתחלה אמר אשר
 לא ידע את יוסף ולכסוף אמר לא ידעמי את ה':

בלי יקר

וירבו ויעצמו במאד מאד. הוה ליה למימר מאד
 מאד מהו במאוד, אלא שרצה להורות שנעשו
 עשירים גם בממון שנקרא מאוד כמו שנאמר (דברים
 ו ה) ובכל מאדך. זה שאמר ויעצמו במאד היינו בממון
 שנקרא מאד, באותו מאד נתעצמו מאד, ולפיכך חשב
 פרעה להביאם לידי עוני כמו שנאמר וישימו עליו
 שרי מסים, כי ע"י המס שיתנו יבואו לידי עוני, ועל
 כן נענש פרעה כי הבנין גרם לו להתמסכן, שנאמר

וּסְגוּ וְאֶתְקִיפוּן לְחֶדְא לְחֶדְא וְאֶתְמְלִיאת אֶרְעָא מְנַהוּן: ח וְקָם מַלְיָךְ חֶדְת כְּמִין שִׁירוּיָא
 עַל מְצָרִים דְּלֹא חֲפִים ית יוֹסֵף וְלֹא הֶלִיךְ ח וְקָם מַלְכָא בְּשִׁירוּיָא עַל מְצָרִים דְּלֹא חֲפִים ית יוֹסֵף וְלֹא
 בְּנִימוּסוּי: ט וְאָמַר לְעַמִּיָּה הָא עִמָּא בֵּית
 הֶלִיךְ בְּנִימוּסוּי:

פ"י יונתן

היה נחמלי: חכמים ית יוסף. אשר לא ידע את יוסף: בנימוסוי. כנר פירשנו
 נחקיו שמה חוקים עשה יוסף לטובת ישראל כנודע מתוך סיפורי פרשיות

(ח) בסין שירויא. פי' כנחמלי' כדכתיבו כמה פעמים וכלן ס"ל כמ"ד שנחמדשו
 גזירתיז לכן תרגם כמין שירי שר"ל מלך ראשון היה וחזר לקדמותו כאשר

אור החיים

בלי יקר

ויבן ערי מסכנות לפרעה וכאמרם ז"ל (יבמות סג.) העוסק
 בבנין מתמסכן:
 ותמלא הארץ אותם. הוה ליה למימר ותמלא הארץ
 מהם מהו אותם, אלא שהארץ גרמה להם
 לפרות ולרבות, כמו שביארנו למעלה על פסוק וידגו
 לרוב בקרב הארץ (בראשית מח טז) בקרבה ממש כאמרם
 ז"ל (שמו"ר א.יב) שהיו המצרים מבקשים להרגם ונעשה
 להם נס ונבלעין בקרקע והיו חורשים על גבם, ואח"כ
 מבצבצים ועולין שנאמר (יחזקאל טז ז) רבבה כצמח
 השדה נתתיך כו'. ולפי זה אלמלא לא היתה הארץ
 מכסה אותם לא היו רבים כל כך, וא"כ הארץ גרמה
 להם שהיו מלאים כל כך, לכך לא אמר שהם היו
 ממלאים את הארץ אלא הארץ היתה ממלאה אותם.
 ונוכל לפרש עוד לשון וישרצו, שאחר שמת יוסף וכל
 אחיו וכל הדור ההוא הצדיקים שהיו מגינים עליהם,
 מאז נעשו שפלים כשרצים זוחלי עפר בעיני המצריים
 לכך נאמר וישרצו:

לא מיסת יוסף ולא מיסת אחיו דקל וחומר שלא יהיה
 השיעבוד צימיהם, ואפילו לדניהם ז"ל שאמרו (פדר עולם
 ג) כל זמן שאחד מהשבעים קיים לא היה השעבוד, קשה
 למה הולרך להזכיר מיסת יוסף ק"ו הוא מהאחים:
 ואולי כי יכוין הכתוב לומר כי היו הדרגות דבדד כי צמיסת
 יוסף ירדו מגדולתם שהיו מעולים יותר ממנריים
 ונעשו שים להם, וצמיסת האחים ירדו למטה ממדרגתם
 שהיו צעיניהם נצוים אבל לא היו משתעבדים בהם, וצמיסת
 כל הדור התחילו להשתעבד צלמנעות קנאתם אשר ראו
 הפלגת ריבוים של ישראל שנמלאת ארץ מצרים בהם:
 ואם תאמר והלא רז"ל לא אמרו אלא כל זמן שאחד מן
 השבעים כו', ולדברינו אפילו מן השבעים. דע כי
 דבר זה לא הוחלט לרבותינו ז"ל, וז"ל רבותינו ז"ל בסדר
 עולם (ג) משמת לוי עד שיאלו ישראל ממנרים קי"ו שנה,
 אין שעבוד יותר עליו ולא פחות מפ"ו לשנותיה של מרים
 שנקראת על שם המרור ע"כ. הרי כי אין הכרעה לדבר
 שמשמת לוי שהוא אחרון שבשבעים התחיל השעבוד. ופשט
 הכתוב אני רואה שלא אמרו הנה נתחכמה לו אלא אחר
 מיסת כל הדור ההוא והשוהו הכתוב לכל אחיו:

(ח) ויקם מלך חדש על מצרים וגו'. לשון קימה לא
 מצינו במלך, כי הוה ליה למימר וימלוך מלך
 חדש על מצרים מהו ויקם, ונראה לפי שלשון קימה
 שייך במי שקם על רעהו להרע לו, כמו שנאמר (בראשית
 ד ח) ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו, וכתיב (דברים כב
 כו) כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש, כך מלך
 עריץ זה ע"י התחבולות אשר חישב לעשות לישראל
 נגד רצון האל יתברך, אע"פ שראה כי ה' עמהם במה
 שהיו פרים ורבים שלא כדרך העולם, מכל מקום רצה
 להתחכם לו יתברך, ועל ידי זה גרם שהשיב ה' עמלם
 בראשם ע"י המכות עברה וזעם אשר שלח ה' בהם,
 כמו שנאמר (להלן י ז) הטרם תדע כי אבדה מצרים,
 ומתוך זה דומה כאילו הוא קם עליהם להביא על
 המצרים כל המכות ההמה:

ט. ויאמר אל עמו הנה וגו'. אומרו הנה וגו', יתבאר
 על דרך אומרים ז"ל (צ"ר פ יב) צפסוק עכרתם אותי
 (בראשית לד ז) שגלילה היטה הצנית וגו', כי מסורת היתה
 ציד וגו' שעתידין ליפול ציד ישראל ע"כ. ולזה אמר מלך
 מצרים הנה עם בני ישראל הידוע בחוקף ועוז הנה הוא
 רב ועזים, ואמר הנה נתחכמה לו פן ירצה וגו' ועלה מן
 הארץ, ויעשה מה שהוא מסורת צידם, שהוא יאבד כל
 נפש לכנעני אחיו, לזה יתחכמו עליו לאוסרו לבל יאחז,
 ולזה נקראת מצרים צית הכלל, כי היו המנריים שומרים
 את ישראל צלמי צאת משם, לחשש כלות אחיו הכנעני וגו':
 עוד ירצה באומרו הנה עם וגו' על זה הדרך, כי
 עם זה משונה מכל העמים, כי שאר העמים יתערבו
 ציניהם, ואין לך עם שאין בו תערובות גדול מכמה עמים,
 אשר לא כן עם ישראל, והוא אומרו הנה עם כולו בני
 ישראל ואין זר אתם. ואומרו רב ועזים, פירוש כי צלמנעות
 היומם עם אחד ומיוחד, הגם שיהיו מעטים צערך שאר
 האומות, יחשבו לרבים ועזומים מהם, לזד שהם כל אחד
 נותן נפשו על אחיו, וזה ידוע לידעי ערך מלחמה:
 עוד ירצה באומרו "רב ועזים", רב שמתרבה שלא כדרך
 העולם, והנה מטבע העולם כאשר יולדו רבים יהיו
 תשי כמ, צין צמנית הנולדים צין צמנית המוליד, ולא

ואמר אשר לא ידע את יוסף. כי לא ידע מה שקרה
 ליוסף, כי אחיו היו משתדלים בכל עוז להאבידו
 ולבטל חלומותיו ולא הועילו להם כל נכליהם אשר
 נכלו, כי רצון האל יתברך היה עם יוסף לגדלו ודבר
 אלהינו יקום לעולם, כך פרעה אמר פן ירבה נגד רצון
 האל יתברך שאמר כן ירבה, וחשב מחשבות עליהם
 ולא עלתה בידו כאשר לא עלתה בידי אחי יוסף,
 ובכל מה שהיה קם על ישראל אותה קימה היתה על
 המצרים ועל קדקדם חמסו ירד:

ישראל סגיאין ותקפין יתיר מינן: איתון פרון נתיעט עליהון בהלן דינין גוער יתהון קדם עד לא יסגון ויהיו ארום יתן סדרן

פ"י יונתן

שעברו דהא מל אוחס: (י) בהפן דינין. פ"י באיזה דינין. וע' ברש"י שהוא צפ' קמא דסו"ט הנה נחכמ' לו צמה לדונס צאש הנה ה' צאש ינא וגו':

אור החיים

כלי יקר

ולמד מהתאומים כידוע לטבעיים, ומעתה אין מיחוש לריבויים כי סופם להתמעט, וכי יהיו רבים אין צהם כח לחוש לריבויים. לזה אמר "ועלום" פירוש הגם שהם מתרבים ביותר מהרגיל, אעפ"כ ועלום ממנו, הגם שאין צהם הריבוי, ומן הראוי הם היו ראויים להיות חזקים יותר מהם, ומעתה צהכרת להתחכם עליו, וכפי זה חיצת "ממנו" חוזרת אל עלום, ולא לאומרו רב, כי צסמוך הוא אומר פן ירצה: עוד ירצה באומרו רב ועלום ממנו, פירוש שגדולתם וריבויים מהם היה, והכוונה צזה כי צה להודיע אוחס כי יש להם חוב צישראל, ונתכוון להקדים טענה לצל יאמרו אליו עמו או כל רואה מעשיו נכרים, כי באיזה כח יעמוד ויקח עם אחד השוכן צקרבו ויעצוד צו עבודת עבד, לזה אמר הנה עם בני ישראל זה עלמו וצשרו "משלנו הוא" כי לנו החיינו אותו צשני רעב, וכל מה שנתרצה ממנו הוא ג"כ, כי צשצעים נפש צה לגור צארץ, ומעתה יחזיק צישראל צחזקה שעמה טענה, ויתחכמו לו לעשות לו כטוב צענייהם: עוד ירצה כי הלא תמצא כי כל המלכים וגדולי העמים יתחכמו לפאר מלכותם צעס מכוצד, ומה גם צעס ישראל, כי שס ומעלה מיוחדת לו, ואין לך אומה ששלטה צישראל שלא היתה מעולה על כל האומות, צקוד היו צריה לראש (איכה א ה). לזה אמר מלך חדש הנה עם בני ישראל המכוצדים הם הם העיקר צמלכות יותר מהמצריים וצהם הם מתצדדים, וכי ילאו מהעיר תהיה העיר פחותה וצזיה, לזה הצה נתחכמה לו וגו' פן ילא מהעיר צצמלצעות סיבה כי תקראנה מלחמה ויקון מהמלחמה וילך לו, ואז אין לנו יכולין למונעו כי ילחם צנו צהצטרפות מלחמה הלוחמת עמנו:

(ט) הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. הוסיף מלת "עם" כי הוה ליה למימר הנה בני ישראל. גם מה שאמר ויאמר אל עמו וכי עם כל העם דבר הוה ליה למימר ויאמר אל שריו וחכמיו. אלא כך אמר להם פרעה שלא יתכן שיהיו שני עמים מתנגדים דרים במדינה אחת, לכך נאמר ויאמר אל עמו בשביל עמו לומר כי אתם עם מיוחד בארץ, והנה עם בני ישראל כי גם בני ישראל הנה הגם נעשו לעם גם המה, בזמן מועט נעשו עם רב, אע"פ שעדיין אינן רבים ממנו מכל מקום הוא עצום ממנו, גבורים בטבע כי כל תאומים דרכם להיות חלשים בטבע וכאן נולדו ששה בכרס אחד ואעפ"כ הם עצומים בטבע יותר ממנו, לפיכך הבה נתחכמה לו פן ירבה שנוסף על גבורתם בטבע יהיו ג"כ רבים ממנו. ואע"פ שבמלת ירבה עדיין אינו מבואר שהיו רבים יותר מהם, מכל מקום חזר וביאר דבריו אחר כך ואמר והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו, וכאילו אמר ונוסף גם הוא עלינו, רוצה לומר כבר המה עצומים ממנו ואם ירבו עוד אז יהיו גם נוספים עלינו, ומלת גם קאי על הגבורה:

ומה שאמר על שונאינו, כמי שתולה קללתו בשונאינו ואמר שיהיו רבים על שונאינו, ועיקר כוונתו לומר שיהיו רבים עלינו ולא רצה לומר עלינו לתלות הקללה בעצמו, ותלה בשונאינו לומר שיהיו רבים ונוספים על שונאינו, אע"פ שלענין הגבורה תלה בעצמו ואמר ועצום ממנו לפי שזה כבר היה, אבל הריבוי שעתידי להיות לא רצה לתלות בעצמו:

ולפי שרז"ל דרשו (שמו"ד א ט) הבה נתחכמה לו, למושיען של ישראל. נראה לפרש שגם תיבת ממנו קאי על הקב"ה, כדרך שדרשו (סוטה לה). בפסוק כי חזק הוא ממנו (במדבר יג לא), כביכול אפילו בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם, כן ועצום ממנו מוסב על הקב"ה ונו"ן של ממנו בחול"ם, ורצה לומר שכל חזקו של ישראל נמשך לו ממנו יתברך דהיינו ממקור ישראל, לפיכך הבה נתחכמה לו למקורם דהיינו למושיען:

או יאמר ועצום ממנו ממש. כי הם עצומים ממנו יתברך, כדאמרו רז"ל (מו"ק טז): אמר הקב"ה אני מושל בכל ומי מושל בי הצדיק שנאמר (ש"ב כג ג) צדיק מושל יראת אלהים, שאני גזור גזירה והצדיק מבטלה. וכודאי עיקר כחם ועוצם ידם בעבור שהם דבקים במצותיו ותורותיו יצורו, על כן הבה נתחכמה לו ליתן ריוח בין הדבקים כי ע"י שנעשה אותם רעים וחטאים לה' סר כחם, כמו שפרשו המפרשים בפסוק וירעו אותנו המצרים ויענונו (דברים כו ו), כי הוה ליה למימר וירעו "לנו" המצרים, אלא נקט אותנו לומר שהמצרים עשו אותנו רעים וחטאים לה' וע"י זה ויענונו:

והנה דברי המפרשים אמת, שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים, כמו שנאמר ביחזקאל (כה ז) ואודע להם בארץ מצרים וגו' איש שקוצי עיניו השליכו וגו', אך בתורה לא מצינו רמז בשעת מעשה לזה. על כן נראה לפרש פסוק זה האומר הבה נתחכמה לו היינו בנכליהם אשר נכלו לכם, להחטיאם, וישימו עליו שרי מסים להעלות מס לכומרי עבודה זרה, כי זה דומה כאילו עבדו עבודה זרה ממש, כמו שפירש רש"י פרשת

פֶּן־יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי־תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֶף גַּם־הוּא עַל־שְׁנָאֵינוּ וְנִלְחַם־בָּנוּ וְעָלָה מִן־הָאָרֶץ: יֵא וַיִּשְׁימוּ עָלָיו שְׂרֵי מְסִים לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִבְלָתָם וַיִּבֶן עָרֵי

דְּלָמָא יִסְגֹּן וַיְהִי אֲרִי יַעֲרַעְנָנָא קָרַב וַיְתוֹסְפוּן אַף אֲנוּן עַל סְנָאנָא וַיִּגִּיחוּן בְּנָא קָרַב וַיִּסְקוּן מִן אֲרַעֵא: יֵא וּמְנִיאוּ עֲלִיהוּן שְׁלִטוֹנִין מְבֹאֵישִׁין בְּדִיל לְעֲנֹאֵהוּן בְּפִלְחָנְהוּן וּבְנוּ קָרְוֵי בֵּית

תולדות אהרן וישימו. שם:

רש"י

שפתי חכמים

יצא מצול לעולם ם (והס לא הזינו שעל כל העולם אינו מציא חבל הוא מציא על אומה אחת נרש"י ישן):

עצמו צוה להם ולא היה ירא מן העונש משום שהמילדות יעשו זאת: ם שהקב"ה אינו משלם אלא מדה כנגד מדה. ע ק"ל דהל"ל ענותו בסבלותו או ענותם בסבלותם:

ועלה מן הארץ. על כרחנו. ור"ד כאלה שמקלל

עלנו ומולה קללנו באחרים והרי הוא כאילו כתב ועלינו מן הארץ והס ירשוה: (יא) עליו. על העם: מסים. לשון מס. שרים שגזינן ונהס המס. ומהו המס שיבנו ערי מסכנות לפרעה: למען ענתו בסבלתם. של ע מצרים:

אבן עזרא

רמב"ן

אשיבנה. והטעם ונכך זרכה. וככה זכרונ יועלים תקום. והשלם יועלים עלה תקום. וככה כי תקראנה קורות מלחמה. א"ר מרינוס כי טעם ועלה מן הארץ כמו ועלינו. ודבר ככה שלא ישליל השטן פיהו. ולפי דעמי אין לורך: (יא) מסים. רניס והאחד מס וכמו פמיס פת והס מפעלי

הטבחים אשר לו להרגם בחרב המלך או שישליכו הם אותם ליאור, אבל אמר לעם כאשר ימצא כל אחד ילד יהודי ישליך אותו ביאור, ואם יצעק אבי הילד אל המלך או אל שר העיר יאמרו שיביא עדים ויעשה בו נקמה. וכאשר הותרה רצועת המלך היו המצרים מחפשים הבתים ונכנסים שם בלילות ומתכריז

ומוציאים הילדים משם, כי על כן נאמר ולא יכלה עוד הצפינו (להלן ב ג):

ונראה שעמד זה ימים מעטים, כי בלדת אהרן לא היתה הגזרה, וכשנולד משה נראה שנחבטלה, אולי בת פרעה בחמלה עליו אמרה לאביה שלא יעשה כן, או כאשר נשמע כי מאת המלך נהיה הדבר ביטל אותו, או שהיה על פי האצטגנינות כדברי רבותינו (שמ"ר א כט), כי הכל התחכמות עליהם שלא יודע החמס. וזה טעם מאמר האומרים למשה רבינו אשר הבאשתם את ריחנו לתת חרב בידם (להלן ה כא), כי עתה יוסיפו בשנאתם אותנו, וימצאו טענה כי אנחנו מורדים במלכות ויהרגו אותנו בחרב לעיני הכל, לא יצטרכו עוד

לעשות במרמה:

ועלה מן הארץ על כרחנו. ורבותינו דרשו כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים (סוטה יג), כאילו כתב ועלינו מן הארץ והם ירשוה. לשון רבינו שלמה. ואם כפירוש הרב היה אומר "ועלה על הארץ", כי כן הלשון בלוחמים עלה נבוכדנצר מלך בבל על כל ערי יהודה הבצורות וילכדם, ויתפשם (מ"ב יח יג), עלה רצין מלך ארם ירושלם למלחמה (ישעיה ז א). ואולי יאמר ועלה עלינו מן הארץ אשר הוא יושב בה, ירמוז לארץ גושן:

ויתכן לפרש שיאמר כי תקראנה מלחמות יהיה נוסף על שונאינו לשלול שלל ולבוז בז, ויעלה לו מן הארץ הזאת אל ארץ כנען עם כל אשר לנו, ולא נוכל אנחנו לנקום נקמתנו ממנו ולהלחם בו. והוא כלשון אשר העלנו מארץ מצרים (להלן לב א), אשר העלה ואשר הביא את זרע ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות (ירמיה כג ח). וכן ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ (הושע ב ב), שישמו עליהם ראש ועלו לארצם מן הארץ אשר גלו בה:

יא. שרי מסים למען ענותו. שם על העם מס לקחת מהם אנשים לעבודת המלך, ומינה על המס שרים מן המצריים שיקחו מהם כרצונם אנשים לפי העבודה, חליפות, חדש או יותר יהיו בכנין המלך, ושאר הימים כביתו. והשרים האלה צוו אותם שיבנו ערים לפרעה. ויבן העם ערי מסכנות לפרעה במס הזה, וכאשר ראו שלא יזיק זה לעם קצו בחייהם מפניהם, וגזרו שיעבידו כל מצרים את העם, וכל איש מצרי שיצטרך בעבודה

קָרְבָּא וַיִּתּוֹסְפוּן לְחֹד הַיָּנוּן עַל סְנַאיִן וַיִּשְׂרִצוּן יִתְנָא וְלֹא יִשְׂרִירִין מִיָּנן אוּף לָא חָד וּמִן בְּתַר כְּרִין יִפְקֹון לְהוֹן מִן אַרְעָא: י"א וְשׁוֹן עֲלִיהוֹן רַבְרַבִּין מְפַלְחִין מִן בְּגִלָּל לְמַצְעָרָא יִתְהוֹן בְּשַׁעְבוּדְהוֹן וּבְנִיין קוֹרְיִין תְּלִילִין לְשׁוֹם:

פ"י יונתן

וישיצון יתנא. דלא ס"ל כדש"י אלא פי' ועלה על ישראל וא"כ יקשה וכי לפי שילמנו בנו יעלו אלא שישמנו אוחנו שיחרכו הארץ ואח"כ יעלו: (יא) תלילין. פירוש חוקים וגבוהים:

ספורנו

ועלה מן הארץ. מעצמו, מבלתי שנגרשם בכח בלתי סבה מבווארת לתת אותנו לשמצה בקמינו. וזה נעשה פן ירבה, והיה כי תקראנה מלחמה. כי תקראנה רעות וצרות של איזו מלחמה, כמו ותכל דוד, נפש דוד: **ונוסף גם הוא ע"י שונאינו. כי בהיותם נבדלים ממנו במילה ובלשון ובדעות העברים, באופן שלא יכלו המצרים לאכול את העברים לחם הם לנו לאויבים בלי ספק, ויגלו שנאתם אז בעת צרות המלחמה:** (יא) למען ענתו. כדי

בעל המורים

והיה כי תקראנה מלחמה. שהיה ירא אולי ינאו עליו מלכי כנען למלחמה על הכסף שליטת מהם: ונוסף. ג' נמס' הכא ואידך ונוסף על נחלת המטה. יש מפור ונוסף עוד. שאמרו מצרים שיגרשו אותנו מן הארץ ונוסף על נחלתו שיקחו כל הארץ והקב"ה אומר יש מפור אחס רוצים לפזרם ולמעטט ונוסף עוד שיוסף עליהם כסס אלף פעמים: (יא) ענתו. ג' נמס' הכא ואידך גזי אמנון ותמר לומר לך מה הם צענין תשמיש אף כאן היו מעים אותם כדי למעטן

רשב"ם

כי תקראנה. כי תארענה כמו מקראי קודש מארע קודשא לשון מאורע: ונלחם בנו ועלה פן הארץ. לשוב אל ארץ אבותיהם ולא טוב לנו לאבד עבדינו וקראו לי מלכותא קטיעא: (יא) מסים. מן הכפולים הוא מסס. כמו פחות אותו פתים מן פתח:

דעת זקנים

שנה. לך פי' ר' מנחם מדאג"י שלשה היו באותה ענה דלכה איענך כדאמרין אמר ליה לנלק אלהיהם של אלו שוגא זמה הוא כדאי' בחלק והקשה הרב משה כי דבדרי הימים דמשה חמלא כתיב צפי' הענה דהכא וענן צלעס הקוסם ועל כן הקשה ר' מנחם מהא דאמרין בוצמים פרק פרת חטאת צעשה שנתן הקב"ה תורה לישראל נחקצנו רוצה להביא מבול כדאיחא הסס. ואפי' אס פמאל ל' שלא היה כי אס בן כ' כששאלין ממנו ענה וצקוף ארבעים נהרג אלמא בן ששים היה כשמת. וש ספרים שכתוב בהן ונקצנו כלן אלל קמואל והני פי' לא נהירא לי דהסס משמע דקמואל אבי ארס היינו צלעס אס כן תפל היה צמימתו. וגם נמאל צב"ר קמואל אבי ארס הוא לכן הארמי הוא כושן רשעים הוא צלעס ולמה נקרא קמואל שקם על אומתו של אל. וכן נמי אמרין בחלק הוא צלע' הוא צעור ולמה נקרא צעור שגא על צעירו הוא לכן הוא כושן רשעים ולמה נקרא שמו כושן רשעים שעשה שתי רשעיות אחת צימי יעקב ואחת צימי שופטים לכל אלה משמע שהיה חפל והאי דכתיב באיזו כי יתרי פתח ויעניו וצמסורת כתיב יתרו ומפרש דה"ק יתרו נמי היה באותו ענה והוא פתח הדבר ואומי תענה וקשיא דהא דאמרין דיתרו צרת ואיזו לא צרת אלא שחק וי"ל שהיה יתרו גדול הדור באותה ענה והיה צידו למחמת

אור החיים

יא. וישימו עלי' וגו'. כאן הבן שאל מה חכמה נתחכמו צוה, אין זו חכמה אלא רעות וחליפות. עוד איך מלאס לצם בתחילת השעבוד לשום עליהם שרי מסים, ועוד איך בני ישראל נטו ערפם לעבוד עבודה נכריה צחומר ובלבנים, והנה רבותינו ז"ל שאמרו (תנחומא בהעלותך יג) כי היה הדבר בהדרגה בתחילה צפה כך ולצקוף צפרך, ומן סדר הכתובים משמע כי בתחילה שמו עליהם שרי מסים, ולדצריהם ז"ל צריך לומר כי קדמו דברים לשימת שרי מסים: והנה לפי מה שפירשתי צפסוק רב וענוס ממנו, כי סוצרים שיכולין להשתעבד צהם צעד הטוב שעשו להם צשני רעב, אפשר שצאו עליהם צכח ואל תיכף ומיד ושעבדום ושימו עליהם שרים, ואז היו מועטים צערך המצריים ונטו ערפם, ומה שאמר הכתוב הנה נתחכמה אינו על פרט השעבוד אלא על פרט אחר, וכמו כן אמרו ז"ל (שמו"ר א ט) שהיה על שקוע הצנים צים כאמור צדצריהם:

בלי יקר

כי תבא בפסוק ועבדתם שם אלהים אחרים (כח סד), לכך נאמר למען ענותו בסבלותם דומה ממש למה שנאמר וירעו אותנו המצרים ויענונו, שע"י שעשו אותנו רעים וחטאים מצאו מקום לויענונו כי אז יכלו לנו, כך אמר כאן וישימו עלי' שרי מסים ליתן מס לעבודה וזה למען ענותו כי נמשך מזה שיוכלו לענותם בסבלותם ע"י שסר צלם מעליהם כשיסורו מאחרי ה':

ואו"י שעל זה נאמר ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך. כי כל פסוק זה נראה מיותר, ויכול להיות שרמזו בזה שע"י שהטילו עליהם שרי מסים דומה כאילו העבידום לעבודה זרה, לכך נאמר ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך שהעבידום לעבודה זרה מתחילה בפה רך ע"י הסתה ופיתוי, ואח"כ בפרך לעבודה ממש ע"י הכרח לפיכך וימררו את חייהם, כי אצל הקב"ה נאמר (שם ל כ) כי הוא חייך וגו', וע"י שסרו מאחרי ה' מררו את חייהם בעבודה קשה היינו

עליו להשתעבד צדרך זה, כי פרעה מן הסתם יהיו לו צונים ערים לשבת, והרבה עובדים עבודות הצריכין למלכות מהמצריים עצמם ומהזולת, והאנשים ההמה יקראו מס, כמו שאמר הכתוב (מ"א ה כו) ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל: ויעץ ענה לשום על ישראל שיהיו הם שרי מסים, וצון שיהיו הם הממונים על כל עושי מלאכת המלך, ודבר זה

מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה אֶת־פֶּתֶם וְאֶת־
 רַעְמָסִים: יב וְכַאֲשֶׁר יַעֲנֶנּוּ אֹתוֹ בֶּן־
 יִרְבֵּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצוּ מִפְּנֵי בְנֵי־
 יִשְׂרָאֵל: יג וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת־בְּנֵי־
 יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ: יד וַיִּמְרְרוּ אֶת־

אוֹצְרָא לְפַרְעֹה יֵת פִּיתוֹם
 וְיֵת רַעְמָסִים: יב וְכַמָּא
 דְּמַעֲנִן לְהוֹן בֶּן סָנֹן וְכֵן
 תִּקְפִין וַעֲקַת לְמִצְרָאִי מִן
 קְדָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
 יג וְאַפְלַחוּ מִצְרָאִי יֵת בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל בְּקִשְׁיוֹ: יד וְאַמְרְרוּ

תולדות אהרן וכאשר. שם: ויעבדו. שם:
 וימררו את. שם:

שפתי חכמים

פ דק"ל הל"ל ויבן את פיתום ואת רעמסס לערי מסכנות לפרעה ומדכתיב ויבן ערי מסכנות לפרעה ש"מ שבנויות היו אלא וגו' (רל"ס): צ ר"ל דק"ל דבפסוק משמע מתוך שהיו מענין אותן לכך היו רבין וכי לא סגי בלאו הכי וע"ק דאדרבה עינוי ממעט פריה ורביה ועל זה פירש בכל כו' ר"ל לא היו מענין אותן אלא מחשבתן היה כן: ק כיון דכן ירבה קאי אמחשבת המקום ומחשבת המקום שירבו תמיד וא"כ קשה למה כתיב ירבה לשון עתיד לכן פירש כן רבה וכן פרץ שהוא ל' הוה תמיד: ר דק"ל שאמרו מפני בני ישראל

רשי"י

ערי מסכנות. כתרנומו. וכן לך נא אל הסוכן הזה *
 גזר הממונה על האזרות ** : **את פתם ואת רעמסס.** שלא היו ראיות מתחלה לכן ועשאו **פ חוקות וצנורות לאור:** (יב) וכאשר יענו אתו. נכל מה שהם נותנין לז לענות צ כן לז הקצ"ה להרבות ולהפריץ. כן ירבה. כן רצה ק וכן פרץ. ומדרשו **זעני ענמס וק"ל.** ור"ד קקוליס היו זעניהם: (יג) **בפרך.** זענודה קשה המפרכת את הגוף ומשנתתו:

רמב"ן

ימשול לקחת מהם אנשים שיעשו עבודתו. וזה טעם ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך: ועוד גזרו עליהם עבודות קשות בחומר ובלבנים, כי מתחלה היו השרים נותנים להם הלבנים והיו אנשי המס בונים הבנין, ועתה נהגו העם בעבודה וצוום שיהיו מביאים עפר ועושים החמר בידיהם וברגליהם, ולא יתן להם מבית המלך רק התבן בלבד, ונותנין הלבנים לאנשי המס הבונים לעשות הבנין, וגם כל עבודה קשה אשר לפרעה ולמצרים בשדה, כגון החפירות והוצאת הזבלים, הכל נתנו עליהם, וגם היו רודים בהם לדחוק אותם שלא ינוחו ומכים ומקללים אותם. וזה טעם את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך:

אבן עזרא

הכפל. וטעם ענותו ליצט זרע הזכרים: מסכנות. אזרות וכמוהו אל הסוכן. ומהי למלך סוכנת. שומרת האור ולא יודע לכל ושכנה צחיקך: רעמסס. צפתחות העי"ן. ואינו מקום ישראל:
 (יב) וכאשר יענו אותו. אע"פ שהיה זענוי כן ירצה כימים אשר לא עונה: יפרוץ. שעצר החוק צפריה ורביה. כמו ופורץ גדר:
 (יג) ויעבידו. רעות רבות חדש עליהם צראשונה לעשות מלאכתו. וכאשר ראה שלא חסר רבותם נתן רשות למצרים ולשריהם להעבידם יותר מחק העבדים וזהו צפרך. והוא כדברי המתרגם ארמית. ולומר צפיוט פרוכים. אינו נכון כלל. וכאשר ראה שלא יועיל זה אז קרא למילדות שהן שרות על כל המילדות וזהו להרוג כל הזכרים הילודים: (יד) וימררו. ידוע הוא כי התי"ץ סימן לנקבות על הרוב והמ"ס סימן לזכרים כמו מועדות ומועדים. ודרך חכמי ספרד כי בניי הפעלים שמורים ולא תחסר אות מן השרש. ואינם כן רק שמות דברים יאמרו כאשר נמלאו. כי יחיד מן מועדות מועד לא מועדה. כאשר אמר החכם זעניו כי מן מקום יאמר מקומים וממקומות מקומה. אולי יפקח עינו ויראה כי מן זכור יאמר זכורים. למכה מצרים צנכוריהם. והנה וזכורות נקרך. אם כן יהיה היחיד זכורה. וככה לבנים לא יאמר לבן כי אם לבנה. וטעם צחומר וצלננים לבנות

אבי עזר

(יג) וימררו פרוכים אינו נכון. אומר אני שנקון כיון צעל הפייט. כמו מן מלח מלוחים. וכן נראה שנאמר מן סרה העודף. ופרומים על ערשותם:

בעל המורים

משמיע לנטלם מפריה ורביה: רעמסס. ראשון ראשון מתרוסק: (יג) בפרך. גפה רך שאמר להם גנו לכם ערים לשנת:

ספורנו

שיסכימו לצאת אל ארץ אחרת: ויבן ערי מסכנות. והם קבלו עליהם למס לבנות את הערים: (יג) ויעבידו. כשראו אותם מבזים

בית אוֹצְרוֹי דְּפָרְעָה ית טָאָנִים וַיִּת פִּילוֹסִין: יב וְהִיכְמָא דְּמַעְנִין לְהוֹן הִיכְרִין הוֹן סָנן
וְהִיכְרִין הוֹן תְּקַפִּין וְאַתְיַעְקוּ מְצָרָאֵי בְּחִייהוֹן מִן קָדָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: יג וְשַׁעֲבִידוּ מְצָרָאֵי
ית בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִשְׁיוֹ: יד וְאַמְרֵרוּ ית חִייהוֹן בְּפּוֹלְחָנָא קִשְׁיָא בְּטִינָא וּבְלִיבְנִין וּבְכָל

רשב"ם

מסכנות. אוצרות כמו אל הסוכן הלז לשכנא אשר על הבית: (יב) בן ירבה. כמו בן הרבה כמלפנים: ויקוצו. בחייהם כמו קצתי בחיי. וכן אשר אתה קץ מפני שני מלכיה: (יג) בפרך. לשון שברון הוא. בתלמוד מפרכין באגוזים:

דעת זקנים

ולא לזכות ולכך מאשימו איוב: (יא) ערי מסכנות. על שם שכל העוסק בזנין מתמסכן ולשון מסכן הוא ויש לומר שמסכנות האומנין שעומדים כמה פעמים בסכנה על גבי הזנין. פיתוס ורעמסס פי' מהוס זולע הזנין. רעמסס ראשון ראשון מתמוסס ומתמוטט וק"ל דכתב בפרך צפה רך נתחלה אמר להם פרעה לכל אחד מכם אני נוטן מכל לבנה שיעשה ונאו לכן ודחקו עמנן מפני חמוד השכר ועשו יותר מדאי וכיון שראה פרעה כך אמר להם השלימו חקכם ללבון כאשר נהיות שכר נתן לכם: (יד) וימררו. ונאותו פרק וולדה מרים ועל שם כך נקרא' מרים:

אור החיים

אינו פחיתות ולא דלות לישראל ואינם יכולין למאן, וכוונתם בזה הוא לערמה למען ענותו לעם ישראל בסבלותן של המסים שהם עוזדי עבדות כשלא יוכלו לעבוד עבודתם אשר שמו עליהם בתוספת מרובה ממה שיוכלו שאת ינטרכו השרים להנטרף עמהם לעבוד עבודתם להשלים חקם, שלא היו מכירים בחוק העבודה אלא לשרים שהם ישראל שהם הם הממונים, וזו היא חכמתם שבאמצעות ערמה זו הכניסו בסבלות, והוא אומרים ז"ל בתחילה צפה רך היו "לשרים" ואח"כ "לעבדים" ויבן ערי וגו': יב. ובאשר יענו אותנו בן ירבה וגו'. מה יערב נעימות הכתוב על פי מה שפירשו צוהר (ח"צ נה) צפוק עת אשר (ישלוט) [שלטן] האדם באדם לרע לו (קהלת ה ט), כי באמצעות העינוי והלכות חנינת הטוב מהרע, ותסמך אל חלק הטוב, ותחברר חנינת הרע מחלק הטוב ותסמך אל חנינת הרע, וי' פרטים אלו רמוזים באומרו לרע לו, והוא עלמו שאמר הכתוב וכאשר יענו אותו כן, כשיעור העינוי היו מוציאים ומזכרים חלק הטוב ומתחבה חלק הטוב וכן יפרוץ:

בלי יקר

בעבודה זרה שהיא קשה ורעה, ואח"כ בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה הרי סתם עבודה בשדה אמורה, ואח"כ אמר את כל עבודתם היינו גם עבודה שבועיר, ומה אני מקיים וימררו את חייהם בעבודה קשה, אלא שרמז על שטמאום בגילוליהם בעבודות זרות וקשות כאמור. ולפי שהיו בכלל מחטיאי הרבים שאין מספיקין בידם לעשות תשובה על כן הקשה ה' את לב פרעה ועבדיו, ובזה הותר הספק אשר נתחבטו בו הראשונים בענין קישוי לב פרעה:

(יב) ויקוצו מפני בני ישראל. פירש רש"י כקוצים היו בעיניהם. ורצה לומר שישראל נמשלו בעיניהם לקוץ מכאיב ולסילון ממאיר. ואין הלשון משמע כך שהרי נאמר מפני בני ישראל ואיך היו ישראל כקוצים מפני בני ישראל. ועוד ויקוצו בשורק לשון נפעל ומזה נראה שקאי על המצרים ולא על ישראל, ואם רצה לומר שהיה דומה כאילו נכנסו הקוצים בגופם הוה ליה למימר ויקוצו מן בני ישראל: על כן נראה לי שהמצרים נמשלו בעיני עצמם לקוצים, כי מדרך העולם שעוקרין מן השדה הקוצים כדי לטעת במקומם נטיעה משובחת, וכמו שנאמר (תהלים פ ט ט) גפן ממצרים חסיע תגרש גוים ותטעה פנית לפניה ותשרש שרשיה וגו', רצה הקב"ה ליטע בא"י נטיעה משובחת דהיינו ישראל אשר כרם חמר ענו לה (ישעיה כז ב), ולעקור משם האומות שנמשלו לקוצים, כך חשבו המצרים אחר שראו רצון האל יתברך שעם ישראל פרו ורבו עד למעלה, ודאי רצון האל שיהיו

או ירמוז "וכן יפרוץ" שהיה נפרץ ממנו חלק הרע שהיה דבוק בו והוא הליקוף אשר לרף ה' אותם ככור הצרזל במצרים:

והפי פשט הכתוב ירצה כי כשהיו המצריים מרצים לענות היה ה' מרצה את ישראל כדי שיהיו נעזרים על העבודה, והיה נתן בהם כח, והוא אומרו כן ירצה לשיעור אשר יספיקו העובדים בעבודה, וגם ה' נתן בהם כח לשיעור אשר יחמעט מכחם מהעינוי, וכשראו המצריים כן היו מעבדים אותם בפרך כחגוס "בקשיו":

יד. וימררו את וגו'. אומרו בעבודה קשה, פירוש בעבודה שהיא קשה מזד עלמה, אפילו צמועט ממנה, והוא עבודת חומר ולבנים ועבודת שדה. ואומר את כל עבודתם וגו', כי לא תאמר שהרפו ידם מהם משיעור הזנין שקצנו להם מקודם אלא שקצבת עבודה ראשונה במקומה עומדת והוסיפו להם, כמו שתאמר שאמר ששמו עליהם כך וכך שיצנו בכל יום, אחר שיהיה החומר והלבנים מוכנים לפניהם, הוסיפו עליהם לעשות הכנת החומר והלבנים, וכל עבודת הכנת הזנין, ולא הקילו מזד זה שיעור עבודה ראשונה אשר עבדו בהם בפרך אלא אתה עמה, וזה

מנחת שי

(יא) ואת רעמסס. במסרה קטנה כתיב עליו לית רפי. פירוש שהמ"ם בשוא נח לפי שהעיי"ן בפתח וכמ"ש י' עזרא ושאר רעמסס בשני שואין כמ"ש בסוף פרשת ויגש וכן כתב בעל רב פעלים את פתם ואת רעמסס הרי"ש והעיי"ן פתחים והסמ"ך צרויה ע"מ שעטנו אבל בארץ רעמסס מרעמסס סכתה ע"מ תחפנס: (יד) וימררו. הרי"ש בשוא לבדו כמנהגנו:

חַיִּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֶמֶר
 וּבְלִבָּנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה בְּשָׂדֵה אֶת
 כָּל-עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר-עָבְדוּ בָהֶם
 בְּפָרְךְ: מו וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם
 לְמִילְדַת הָעִבְרִית אֲשֶׁר שֵׁם
 הָאִחָת שִׁפּוֹרָה וְשֵׁם הַשְּׁנִית פּוּעָה:
 מז וַיֹּאמֶר בְּיַלְדֶּכֶן אֶת-הָעִבְרִיּוֹת וְרֵאִיתָן עַל-

ית חייהון בפלחנא קשיא
 בטינא ובלבנין ובכל
 פלחנא בחקלא ית כל
 פלחנהון דאפלחו בהון
 בקשיו: מו ואמר מלכא
 דמצרים לחיתא יהודיתא
 דשום חדא שפורה ושום
 תניתא פועה: מז ואמר פד
 תהוין מולדן ית יהודיתא
 תולדות אהרן ויאמר סף: שם: ויאמר
 ביילדכן: שם:

רש"י

שפתי חכמים

(מז) למיילדת. הוא לשון מולידות אלא שיש לשון קל
 ויש לשון כבד ש כמו שזכר ומשכר ת דובר ומדבר
 כך מוליד ומילד: שפורה. זו יוכנל. על שם שמספרת
 את הולד: פועה. זו מריס א על שם שפועה ומדברת
 והוגה לולד כדרך הנשים המפייקות חינוק הנוכה *
 פועה. לשון לעקה כמו כולדה אפעה **
 (מז) ביילדכן. כמו כהולידכן:

והלא לא היו ישראל בפניהם כל שעה אלא בארץ גושן היו רחוק
 מפרעה ועמו לכן פ"י קצו בחייהם של עצמן כשהיו מזכירין את שם
 ישראל מהרש"ל ויותר נ"ל דרש"י דייק מדכתיב בפני דלא הל"ל
 אלא ויקצו בבני ישראל: ש שיש דגש בלמ"ד מילדות ול' קל שהוא
 בלא דגישת למ"ד: ת שוכר ל' קל ומשבר לשון כבד ופירושם שיה
 וכן דובר ומדבר נמי כן הוא: א דכתיב כסמוך ויעש להם בתים
 ופירש"י בחי כהונה ובתי ליה ומלכו ולא מצינו שיצאו מאשה
 אחרת אלא מיוכבד ומרים והואיל וכן הוא ע"כ צריכים נמי לומר
 דשפורה היינו יוכבד דהיא היתה אמה של מרים דאין סברא לכתוב
 בתחלה הבת ואחריה האם ופועה היינו מרים:

אבן עזרא

רמב"ן

צמים וגדרות גם לחרוש ולקצור ולזמור ולצנור וזה את כל
 עבודה בשדה. ואחר כן כלל את כל עבודתם לזכרונם:
 אשר עבדו בהם. ישרתו צעזור שנים עבדו בהם צפרך.
 וגזרת עבד כלל צ"ת אחריה היא עבודת העבד. וככה
 עבדתיך. ואם אחריה צ"ת הוא על צ' דברים. האחד צעזור
 כמו ויעבד ישראל צאשה. והשני לא תעבד צו צפרך. כדרך
 אשר לא עובד צה. וככה אשר לא יעבד צו. כי כתוב והארץ
 הנשמה תעבד. ועל הדרך הזה כנושה כאשר נושה צו:
 (מז) ויאמר מלך מצרים למיילדות. שרות היו על כל

והיה המלך מפרנס אותם בלחם צר כמנהג לפועלי
 המלך. וזה מאמר המתאווים שאמרו זכרנו את
 הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשואים (במדבר
 יא ה), כי הדגה במצרים רבה מאד והיו לוקחים מן
 הצדים אותם במצות המלך, ולוקחים מן הגנות
 קשואים ואבטיחים, ואין מכלים כי מצות המלך היא.
 ורבותינו אמרו עבדים למלכים היו ולא עבדים לעבדים
 (מכילתא בחדש סוף פרק ה). אם כן "ויעבידו מצרים" רמו
 לשרי המסים אשר לפרעה:

המילדות כי אין ספק כי יותר מחמש מאות
 מילדות היו אלו שמהן שרות היו עליהן לחם מן למלך מהשכר וככה ראינו היום צמקומות רבות. והאם והצמ
 היו צדך קבלה כי נכון הוא:

אבי עזר

(יד) וגזרת עבד בלא ב"ת. קא משמע לן דגזרת עבד פעמים קאי על העובד. ופעמים קאי על אלוה ופעמים
 אמלוה. כי גם שם חל"י מלמא אס נכתב אחריה צ"ת:

רשב"ם

דעת זקנים

(יד) ובכל עבודה בשדה. חריש וקציר: את כל עבודתם. עם
 כל עבודתם: אשר עבדו בה בהם. בחוך העיר. בפרך:
 (טו) למיילדות העבריות. למילדות שהם העבריות:

בחמר. צמחלה: ובכל עבודה. נסוף: (טו) למיילדות. רב ושמואל
 ח"א אשה ונחה יוכבד ומרים וס"א כלה וסמוטה. יוכבד ואלישבע:
 ד"א למילדת חקר ו"ו למד שלא היתה כי אס מילדת אחת והיינו

פּוֹלְחָנָא בְּאַנְפֵי בְּרָא ית כָּל פּוֹלְחָנְהוּן הוּוּן מְפֻלְחִין בְּהוּן בְּקִשְׁיוֹ: טו וְאָמַר פְּרַעָה דְמָךְ הוּהּ חֲמֵי בְּחִילְמִיָּה וְהָא כָּל אַרְעָא דְמִצְרַיִם קִיָּימָא בְּכַף מוֹדְנָא חֲדָא וְטַלְיָא פֶּר אִימְרָתָא בְּכַף מוֹדְנָא חֲדָא וְהוּת פְּרַעָא פֶּר מוֹדְנָא מְטַלְיָא בְּגוּה מִן יָד שְׂדֵר וְקָרָא כָּל חֲרָשֵׁי מִצְרַיִם וְתַנִּי לְהוּן ית חוֹלְמִיָּה מִן יָד פְּתַחִין פּוֹמְהוּן יַיִנִים וַיִּמְבְּרִם רִישֵׁי חֲרָשֵׁיא וְאָמְרִין לְפְרַעָה בִּיר חֵד עֲתִיד לְמַהוּי מִתְּלִיד בְּבִנְיַשְׁתְּהוּן דְיִשְׂרָאֵל דְעַל יָדוּ עֲתִידָא לְמַחְרָבָא כָּל אַרְעָא דְמִצְרַיִם וּבְגִין כֵּן אֲתִיעַט פְּרַעָה מְלָכָא דְמִצְרַיִם לְחִיּוּתָא יְהוּדִיּוּתָא דְשָׂמָא דְחֲדָא שְׁפָרָה הִיא יוֹכְבֵד וְשָׂמָא דְתַנְיִתָא פּוּעָה הִיא הוּת דְחֲדָא שְׁפָרָה הִיא יוֹכְבֵד וְשָׂמָא דְתַנְיִתָא פּוּעָה הִיא הוּת מְרָם:

פּוּעָה הִיא מְרָם בְּרַתָּה: טז וְאָמַר כֵּד תְּהוּיִין מוֹלְדֵן ית יְהוּדִיּוּתָא וְתִיסְתְּכִין עֲלוּי מִתְבָּרָא

פ"י יונתן

כי הפסוק ראשון ענין צפני עמנו ויאמר מלך מצרים ר"ל למכשפים שאמר להם החלו שמעו כי הפסוק שיקרא את המילדות ויש לו ג"כ שחלומי ראה שפרה יפיעה דייק בשמית' שפרה כי בן הא' היה כל שפר ארג ארץ מצרים וכן שער קטן שפועה יזועק חמיד כמו כוילדה אפע' ולכן ראה עליא נר אמרת' רומו לגדולי ישראל כענין כעדר הרחלי' עיין בשיר השירים:

(טו) בכף מודנא. פי' כף מאונס: והות ברעא. פי' הכרע והטה: יינינם וימברם. שמות מכשפים והם חלמדי בלעם וכן הוא צוהר בלך ע"ש ענין החלוש בתרגום זה עיין בילקוט המניא כן בשם ד"ה דמשה והרמו בפסוק שמתחלה כ' ויאמר מלך מצרים למילדות ולא נודע מה אמר ואח"כ הפסוק הכ' ואמר בילדן גם מה שהגיד הכתוב מי המה שם האחת שפרה ועדיין לא נודע מי הם כי נחלקו רז"ל מהו שפר' ופיעה לכן נראה

בעל המורים

(יד) בחבר. חקר והוא אומות נרמ"ם איצרים. ד' מיני עניין בפסוק וימרו את חייהם בעבודה קשה. בחמר. ובלניס. וכל עבודה שדה את כל עבודתם אשר עבדו בהם צפרך. לכן היתה כל מכה ומכה של ד' מכות ולמ"ד של ה' מכות חשיב נמי ויענידו מצרים את בני ישראל צפרך: (טו) שפרה. צ' צמס' מתרי לישני. דין ואידך צרומו שמים שפרה. כי דרך המילדות שלפעמים שהולד נולד מת לוקחת המילדת שפופרת של קנה ומשימה תוך מעיו של הילד ומנפחת צו ימשינה רוח לילד וחו שפרה לשון שפופרת. ד"א למה נקרא

ספורנו

עצמם לפעולה פחותה שמו אותם לעבדים, וזה כי כפי מה שהיו מוסיפים חטאת על חטאת כן אבדה עצתם ויצאו מרעה לרעה: (יד) וימרו את חייהם. כאשר הוסיפו לחטוא בדעות ובמעשים, כמו שהעיד הנביא באמרו וימרו כי ולא אבו לשמוע אלי, איש שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואומר לשפוך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים וכן היתה יד צריהם עליהם הלוך וקשה: (טו) למיידות העבריות. לאותן שהיו בעיר מצרים, כי אמנם בעם כל כך רב לא היו שתי

אור החיים

מהתחכמות פן ירבה, ואף על פי כן לא הועילו להמעיטם כי נתרבו בני ישראל והספיקו לדבר זה, ואשר על כן ויאמר מלך מצרים וגו' להמית הזכרים: טו. ויאמר מלך וגו'. הגם שכל המעשה האמור בענין אמר לשון רבים דכתיב וישמו, וכאשר יענו וגו', ויענידו, וימרו, כי לא המלך לבדו עושה אלא הוא ועמו. דבר זה עשאו "המלך לבדו" כדי שיהיה הדבר צמוד שלא ירגישו העבריות להסתיר הריונם, שלא ירחיקו המילדות מילד אותם, כאשר אבאר בסמוך: למיידות העבריות וגו'. לריך לדעת מה אמר להם באמירה זו. ואלו כי האמירה היא שקרא ואמר העבריות אשר שם האחת וגו', כי להיות שצאו לפניו הרבה ולא היה מכיר אלו המילדות לזה קרא בשמותם ליחד להם הדיבור לזד שהיו גדולות של כל המילדות, ורצה להטיל הדבר עליהם, כי כן דרך השררה:

כלי יקר

ישראל נטועים בארץ מצרים, והמה יהיו כקוצים מושלכים מן הארץ זרה הלאה, כמו שנאמר ועלה מן הארץ ועלינו מבעי ליה אלא שתלו קללתן באחרים, וזה שנאמר ויקוצו מפני בני ישראל שהיו נמשלו המצרים בעיני עצמם כקוצים המושלכים מן הארץ, מפני בני ישראל שיהיו נטועים במקומם: דבר אחר ויקוצו מפני בני ישראל. כדמסיק ברבתי פרשה זו (ב ה) למה נגלה הקב"ה למשה בסנה, ר' יוסי אומר מה הסנה קשה מכל האילנות וכל עוף שנכנס בתוכו אינו יוצא בשלום כו'. על כן אמר ויקוצו שנמשלו המצרים לקוצים אלו, שהעוף כשנכנס בתוכו הוא נכנס בנקל וכשרוצה לצאת אינו יכול מפני המדקרות של הקוצים, כך המצרים הכניסום בשעבוד בקלות בפה רך ואח"כ בפרך כי לא הניחום לצאת מן השעבוד, לכך סמך לפסוק ויקוצו שני פעמים בפרך שנזכרו בפרשה כי המה ממש מענין ויקוצו שנמשלו המצרים לקוצים כסוחים מפני מה שעשו בני ישראל לכך נאמר מפני בני ישראל:

(טו) ויאמר מלך מצרים למיידות העבריות וגו'. יש אומרים שהמילדות היו מצריות וכאילו אמר למילדות את העבריות, דאם לא כן מאי רבותיה דקאמר ותיראן המילדות את האלהים. ורז"ל אמרו (סוטה יא:) שפרה זו יוכבד ופועה זו מרים זו שפרה זו מרים ומה הגיד לנו

הַאֲבִיבִים אִם-בֶּן הוּא וְהִמָּתֵן אֹתוֹ וְאִם-בֵּת הוּא וְחִיָּה: י וְתִירָאן

תולדות אהרן אִם בֶּן הוּא. שֵׁם: וְתִירָאן. שֵׁם:

שפתי חכמים

ב וא"ת דלמא כדי שלא יפרו וירבו וי"ל דא"כ הי"ל להמית הנקבו שאף אם ימותו הזכרים וישארו הנקבות אם ישאר זכר אחד יכול לעבר כמה נקבות. (נמ"י) ול"נ דאס"ד משום פריה ורביה לחוד הוא א"כ למה חידש גזרת המילדות דטעמא מאי הקפיד על פור"ר משום טענת ונלחם בנו והא כבר נתבטלה בגזרת שרי מסיים אלא שראו וכו' ע"ש באריכות: ג פ"י וזיה הוא ל' זכר כדמצינו בהרבה מקומות והאי וזיה לשון נקבה הוא כמו ותחיה ויש חילוק כי זה הטעם למעלה בחי"ת והוא ל' נקבה אבל כשהטעם למטה ביו"ד או הוא ל' זכר כדמצינו במגילת אסתר דכתיב את שרכיט הזהב וזיה וגם

רש"י

ע"ל האבנים. מושג האשה היולדת וצמקום אחר קוראו משבר. וכמוהו עושה מלאכה על האבנים*. מושג כלי אומנות יוצר כלי חרס: אִם בֶּן הוּא וגו'. לא היה מקפיד אלא על הזכרים שאמרו לו אלטגנינו ב שעמיד להוליד בן המושיע אותם: וזיה. ג ותחיה: * ירמיה יח

בקהלת אם חיה אלף שנים. א"נ כוונתו דוחיה ביו"ו הופך את החיבה

אבן עזרא

חי בלשון עבר לא נחוש לכל זה. אע"פ שידמה שהוא מפעלי הכפל. והולרכחי לומר ככה צעבור שראיתי כי אין וא"ו בכל המקרא שהוא שרש צקוף המלה. ואין טענה עלי ממלת שלו. כי הו"ו אחת ה"א. כי אותיו אהו"י מתחלפות זו בזו והעד. שלו כל בוגדי בגד. והוא מן שלה. והנה אפרש לך למה לא תבא וי"ו שורש צקוף המלה והיה זה צעבור כי הו"ו ישרת צקוף צעבור יחיד שאינו נמצא. כמו עבדו ואמחו. וסימן לשון רבים פרו ורבו. וגם יש וי"ו נוסף כמו. בנו בעור. ואילו היה וי"ו שרש היה מתערב עם אחת מאלו השלשה וי"ן שהזכרנו יחיד ורבים ונוסף. ולא תדע המלה. גם ככה אומר לך באת יו"ד שלא תבא שורש באחרונה כי הוא סימן יחיד מדבר ידי גם ידי. וסימן רבים צמורך. ידי נשים רחמניות. וסימן נקבה. דעי וראי. ויו"ד היחוס העברי או העבריה. גם נוסף בפעלים המגביהי להושיבי. גם צמנות בני אהונו. גם צמלות הטעם זולמי מני אפרים. וצעבור כל זה אינו ראוי שיבא יו"ד שרש באחרונה פן תתערב לנו המלה עם אחת מכל אלה שהזכרנו. על כן אמרתי כי מלת וזיה זרה והיא כמו וזיה וזיה אהיה תהיה יהיה. וא"כ הוא מגזרת חיה כמו יהיה. ואף על פי שמלאנו שיאמר וארפכשד

כל בני עבר. הבא מעבר הנהר. עבר נהר משתי העברים: אמר בן קריש כי אל"ף אבנים נוסף מגזרת צנים והטעם המשבר כמו מי אפסים והנכון שהוא כמו באבנים והאל"ף שורש: והמתן אותה. צמרת שלא יודע הדבר כי חמס היה עושה. ומלת וזיה קשה מאד צדקדוק והיא זרה כי המשפט וזיה. כי ה"א השרש מן חיה יחליפוהו בתי"ו כמשפט צממוכים. ולכל חית הארץ. והיה כן צעבור שה"א והתי"ו קרובים צמכתב ואין ציניהם לצד משך הנקודה שבתוך הה"א אבל לא צמנטא. כי הצדל יש ציניהן צמנות כי תחלה תקרא ה"א וכשתמשך הנקודה תקרא תי"ו וזה לאות כי הכתב שצדידנו הוא כתב עברי. והכלל כי מלת חי גם חיים צמפק. כי הסכימו חכמי הדקדוק. כי וארפכשד חי. מפעלי הכפל. וכמוהו כי אם חס הכסף שהוא מן חמס. וחי כמו רבים חיים. ולפי דעתו כי זו הגזרה זרה ואם איננה כן. יראנו ממנו פעל עתיד. כמו אחוג יחוג. לתוג. היה ראוי שיאמר אחוי יחוי לחוי. או כמו סב. סבו ציון. סבי עיר. והנה זאת לאות כי היא מהפעלים צעלי הה"א באחרונה. אחר שלא מלאנו מגזרת חי אחת מכל הגזרות שהזכרנו הנה זאת לאות כי הוא מהפעלים צעלי הה"א באחרונה כי מלאנו שיאמר אחיה נחיה יחיה תחיה כמו יאמר מן היה נהיה אהיה תהיה יהיה. וא"כ הוא מגזרת חיה כמו יהיה. ואף על פי שמלאנו שיאמר וארפכשד

אבי עזר

(טו) ופ"ת וזיה קשה. דברי הרב פשוטים וחיים הם למזאליהם דייק דאי אפשר להיות חיים מכפולים. כי פעל עמיד ממנה אינו דומה לכפולים כלל. ונוטה יותר לבעלי ה"א באחרונה. גם לא מלאנו יו"ד שורש צקוף הציבה. כמו שלא מצינו וי"ו צקוף הציבה. וזה חוקן דבריו. וכן יתכן לפי דבריו יחי וחי היו"ד צשוא. כמו חיצת יחי וחי. וכבר ציאר אותו הרב לעיל צד"ה ויהי כל נפש:

בעל השורים

שמה שפרה שמשפרת את הולד. אף ברובו שמים שפרה ע"ש שהקב"ה שפר השמים: (טז) ע"ל האבנים. ב' צמס' וראיתן על האבנים וארד בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים כדאי צפ"ק דסוטה ס"י גדול מסר להם בשעה שהאשה כורעת לילד ירכומיה מנטונות כאבנים ד"א מה היוצר ירך מכאן וירך מכאן וסדן צממע אף אשה ירך מכאן וירך מכאן והולד צממע. ד"א מה ענין זה ליוצר לפי שני כי הנה

ספורנו

מילדות בלבד. אבל אחר שבגדו במלך מילדות מצרים. אחר שדבר להן המלך בעצמו, לא שם לבו לבטוח במילדות שאר מקומות:

אין ביר דער האַרץ וְתִקְטְלוּן יְתִיה וְאִין בְּרִתָּא נִקְבָּא הִיא וְתִתְקַיֵּים: י' דְחִלָּא חֵייתָא מִן

רשב"ם

(טו) על האבנים. על המשכר. כדאמר' באו בנים עד משכר. גם בכלי יוצר כתב בירמיה עושה מלאכה על האבנים: וחייה. טעמו למעלה. כמו מן וישב ישובה. מן ארפרכשד חי יאמר לנקבה חיה. אבל ואלו חי אלף שנים פעמים. טעמו למטה ולשון זכר מגזרת עשה עלה ראה: (יז) ותיראן. לשון יראה. אבל ותראנה בלא יו"ד לשון ראייה שהרי יאמר ותראה:

דעת זקנים

יוכבד אצל מרים נערה היטה ולא היטה מילדת אלא שפועה לילד ולכן אמרו חז"ל שפועה זו מרים מהרב משה כהן. ד"א שפועה לילד כנטן וקוראה לו לא והוא יולא:

מגזרת עשה עלה ראה: (יז) ותיראן. לשון יראה. אבל ותראנה בלא יו"ד לשון ראייה שהרי יאמר ותראה:

אור החיים

עוד ירצה שהוא עשה אותן גדולות ושרות בקריאה זו על כל המילדות ואשר על כן פרט את שמותן, ולזה חזר לומר פעם אחרת ויאמר בילדכן וגו', פירוש שהציווי לא לשמיהן לנד אלא לכל המילדות, אלא שאלו יהיו עליהם שרות:

עוד ירמוז הכתוב לשון גדולה ורוממות על דרך את ה' האמרת וה' האמירך (דברים כו יז יח), והכונה בזה להגיד שבאמצעות ענין זה גרס להם פרעה מעלה והתרווממות לבי המילדות, ועלו במעלה כאמור בסמוך וייטב אלהים וגו' ויעש להם נתיים, נתי כהונה נתי ליה נתי מלכות נתי נביאות (שמו"ר א יז):

טו. ויאמר וגו' וראיתן על וגו'. לריך לדעת לאיזה ענין ראה זו ולא היה לו לומר אלא אם בן וגו', ומה גם לדברי רבותינו ז"ל (שם א יד) שאמרו סימן מסר להן בן פניו למטה, בת פניה למעלה, לא ידעתי למה הוצרך לסימנים אלו. עוד לריך לדעת טעמו למה לא גזר על הכל, ואין להאמין עליו כי צמדת רחמים נהג לשום להם שארית צאריך, כי שורשו שורש אכזרי הוא. עוד קשה אומרו והמיתן אותו בתוספת וא"ו מצלי מעשה קודם לדבר. עוד למה הוצרך לומר ואם בת היא וחייה, כיון שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, פשיטא שלא יבקשו המילדות לעקור את הכל:

אכן רשע זה נחמס כדי שחעלה צידו הענה, כי מי זאת האשה אשר תזמין עצמה למילדת להרוג בניה, ליה נחמס ואמר להם שיתנהגו צקדר זה ויעשו צהעלם דבר ולא ירגישו היולדות על זה הדרך, כי קודם שידע הנוול מה הוא אם בן אם בת יראו המילדות על האצנים אם בן הוא ימיתוהו, ויאמרו נולד מת וולא ימיתו עד שינא לעולם אלא שיראו על האצנים קודם שינא לעולם אם בן הוא, ומנין ידעו ליה ארו"ל סימן מסר להן, ולזה אמר והמיתן בתוספת וא"ו כי מלוא ראשונה ליה אותן להבחין לדעת אם בן הוא קודם שינא לעולם ויתן קולו, והב' והמיתן אותו בלאתו מצטן אמו:

כלי יקר

הכתוב בזה שנשתנה שמם. ונראה לפרש שפועה לשון דבור וזה מורה ממש על מרים שהיתה נביאה כאמרם ז"ל (מגילה יד). ותקח מרים הנביאה אחות אהרן, שהיתה מתנבאת עתידה אמי שתלד בן המושיע לישראל, ובפרשת וארא (ז א) פירש רש"י שנבואה לשון דבור נגזר מלשון בורא גיב שפתים (ישעיה נו טו). יוכבד היינו שפרה על שם שחזרה לשופרה ונערותה בהיותה בת ק"ל שנה, כי אז היתה שופרה מעין שופרה של ימי נערותה כמו שקרה לשרה, וגם נס זה היה מופת שילד ממנה בן מושיע לישראל, כי לא בחנם נעשה לה נס זה:

ועל כן הגיד לנו המקרא לומר ראה כי נבערה עצת פרעה וכל חרטומיו, כי קרא למילדות אשר נקבו בשמות שפרה ופועה המורים על הגואל שיצא מהם, והם הם מולידי הגואל ואיך ימיתו בניהם ממש, ופרעה לא הרגיש בשינוי שמותם אלו לומר הלא דבר הוא, ועוד הגיד לנו הכתוב שמותם כי המה הוראה על שלא היו מסופקים בגאולה כי היה להם מקום לספק בה כמו שנאמר ביחזקאל (יחזקאל כ ח) ואומר לכלותם בתוך ארץ מצרים, ושמות אלו מורים על לידת הגואל ומטעם זה לא עשו כאשר דבר אליהם פרעה, כי אילו היו מסופקים אולי היו מסכימים לגזרת פרעה כי טוב להם שימותו קטנים ממה שילדו לריק ולבהלה ויהיו כל ימיהם בצרה ושעבוד:

ומה שנאמר ואם בת היא וחייה. שנראה מיותר, נראה כדי שלא יבינו אם בן הוא לשון אע"פ, כמו ואם יהיה היובל שפירושו אף אם יהיה היובל, כך יכולין להבין לשון אם בן הוא אף אם בן הוא שיש בו צורך בעבודה, מכל מקום תמיתן אותו ומכל שכן הבת, תלמוד לומר ואם בת היא וחייה:

לדעת אם בן הוא קודם שינא לעולם ויתן קולו, והב' והמיתן אותו בלאתו מצטן אמו: ואומרו ואם בת היא וגו'. נמכוון ג"כ בזה כדי שבאמצעות ענין זה, לא ירגישו בדבר הנשים היולדות כשיראו שלפעמים ולדותיהן מתקיימין לא יחסדו במילדות, והם לא יבחינו כי הורגים הזכרים ולא הנקבות. ואולי שזה עליהן לבל יודיעו הזכר אלא יאמרו שהנוול נולד מת, שבאמצעות כן יסתר החשד, ובוה נתישב כל הדקדוקים: והנה עלת חכמה יען פרעה צדד זה, לבל יוכלו עלות מהארץ, והוא כי באמצעות שיהרגו כל זכר ויתרבו הנשים והן האשה טוב למיתב טן דו (קידושין מא). ויתחברו נשי ישראל עם המצריים ויתחנתו בהם, ומעתה אין מציאות לעלות מן הארץ כשיהיו לעם אחד, גם יפגמו הנפשות הקדושות בערבוב הנפשות הטמאות ויהיו שם עד עולם צ"מ. ותמצא שאמרו רז"ל (ויק"ר לז ה) שלא נגאלו ישראל עד שהיו צהם ד' דברים, ואחד מהם ששמרו עצמן מן העריות, ועל זה מפורש בקבלה (שה"ש ד יב) גן נעול וגו', ואם היו מתחננים עם המצריים לא היתה צ"מ תקומה לשונאיהם:

הַמִּילֶדֶת אֶת־הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ
 כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים מֶלֶךְ מִצְרַיִם
 וַתַּחֲיֶינָהוּ אֶת־הַיְלָדִים: שְׁנֵי יָח וַיִּקְרָא
 מֶלֶךְ־מִצְרַיִם לַמִּילֶדֶת וַיֹּאמֶר לָהֶן
 מִדּוּעַ עָשִׂיתֶן הַדָּבָר הַזֶּה וַתַּחֲיֶינָהוּ
 אֶת־הַיְלָדִים: יֵשׁ וַתֹּאמְרֶנָּה הַמִּילֶדֶת
 אֶל־פְּרֻעָה כִּי לֹא כַנְשִׁים הַמִּצְרַיִת הַעֲבָרִית

יֵשׁ וְלֹא עָבְדָא כְּמָא דְמַלְיִל
 עִמָּהֶן מִלְכָּא דְמִצְרַיִם
 וְקִימָא יָת בְּנֵי־אִי יָח וְקִרָא
 מִלְכָּא דְמִצְרַיִם לְתַחֲיָתָא
 וַאֲמַר לָהֶן מָה דִּין עֲבַדְתִּין
 יָת פְּתַגְמָא הַדִּין וְקִימְתִין
 יָת בְּנֵי־אִי יֵשׁ וַאֲמָרָא תִּיתָא
 לְפְרֻעָה אַרְי לֹא כַנְשִׁיֵּא
 מִצְרַיִתָא יְהוּדִיתָא אַרְי
 חֲפִימֶן אַנּוּן עַד לֹא עֵלְתָא
 תולדות אהרן ותאמרן. שם:

רש"י

שפתי חכמים

(יז) ותחיינ את הילדים. מספקות להם מים ד ומזון מרגוס הראשון וקיימא והשני וקיימתון לפי שלשון עברית לנקבות רבות תיבה זו וכיוצא בה משמשת לשון פעלו ולי ה פעלתם. כגון ותאמרנה איש מצריב לשון עבר כמו ויאמרו לזכרים. ומדברנה צפיקסי לי דברתם כמו ומדברו ו לזכרים. וכן ומחללנה אותי אל עמיד לשון עבר חללתם. כמו ומחללו לזכרים:

א סוסה יא בשמות ב ג שם ג דיחזקאל יג

להבא: ד מדכתיב לא עשו כאשר דבר אליהן ש"מ לא המיתום א"כ ל"ל תו ותחיינ אלא מספקות וכי: ה ר"ל אין הפרש בין הנסתרות ובין הנמצאות כלשון עתיד. ונראה דה"פ דרש"י מקשה על עצמו לפ"מ שפירשתי ותחיינ הראשון שהיו מספקו להם מזון א"כ קשה על התרגום למה שינה בלשוננו דהראשון פי' וקיימא והשני פי' וקיימתון בשלמא בלא זה הייתי אומר דוקיימתון פי' שמספקות להם מזון מ"ה שינה אבל לפי מה שפירשתי דותחיינ הא' פי' מספקות להם א"כ למה תירגם על ותחיינ הראשון וקיימא לכ"פ לפי שלשון עברי וכי: ו כמו שמצינו ותאמרנה ובמקום אחר מצינו ותדברנה שתיבה זו כמו ותאמרנה כי הוא על משקל א' ואפ"ה פי' לשון

אבן עזרא

(יח) ותאמרנה. לא עברנו על מצותך כי העבריות אינן כמצריות כי קח חיים הרבה יש להם. ובה היו"ד רפה. מן כי חיות והוא הנכון כמו דוות רוות. עלות עלי. ונדגש היו"ד צמלת חיים שהוא תאר. כמו ונתפשט חיים. כיו"ד אלהי העבריים. גם כן חיים. שהוא שם דבר. כמו עץ חיים. וכמו ופטורי ציאים:

ספורנו

בעל הטורים

(יח) מדוע עשיתן. שבגדתן בך, כי הנה כשצוית לא מאנתם לעשות מצותי, ובטחתי בכך שתמיתו הילדים, ותחלתי נכזבה: ותחיינ את הילדים. ולא די שלא עשיתן מצותי להמיתן כי גם נתתם עצות להחיותם:

ותחיינה. בכל כהן יומר ממשפטן הראשון כי מה לורך היה להאריך:

(יח) ויקרא. הנכון צנות מות. כי הפכתן מצותי. ואין הפרש בין ותאמרנה עבר. כמו ומחללנה הפרות. ובין כשידבר עליהן לנכח עלמנן צהננס היו"ו הפסוח. וככה מדוע עשיתן ותחיינ:

אור החיים

בלי יקר

ז. ותיראן המילדות וגו'. לריך לדעת למה כפל לומר ולא עשו, ותחיינ. ורז"ל אמרו (שמו"כ א טו) שהיו מספקות מים ומזון, ולריך לדעת למה לא היו עושים

(יז) ותיראן המילדות את האלהים. כמו שנאמר (קהלת ח ב) אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים, כי באופן זה תשמור פי גזירת המלך כשלא

מנחת שי

(יז) הטיילדת. במקרא גדולה מסור כאן לית וחסר וטעות הוא כי כולם חסרים וכן כתב בהעתק הללי. וכן במסורת כתיבת יד נוסר דלית חסר הקי וְלִמְנֵי. וגם הרמ"ה כתב המילדת למילדת כולהון חסרים: (יח) ויקרא מלך מצרים לטיילדת. בזקף קטון למילדת: ויאמר להן. בזקף קטון להן:

קדם יי וְלֹא עָבְדוּ הַיְכֹמָא דְמִלַּל עִמְהוֹן מְלָפָא דְמִצְרַיִם וְקִימָא ית בְּנֵי־יִא: יח וְקָרָא מְלָפָא דְמִצְרַיִם לְחַיִּיתָא וְאָמַר לְהוֹן לְמָה דִּין עֲבַדְתוֹן ית פְּתַנְמָא דְרִין וְקִימְתוֹן ית בְּנֵי־יִא: יט וְאָמְרֵן חַיִּיתָא לְפַרְעָה אָרוֹם לָא כְּנִשְׂיָא מְצַרִּיתָא יְהוּדִיִּתָא אָרוֹם זְרִיזִין וְחַפְיִמִּין

רשב"ם

ותחייין. אין חילוק בין פעלו. לפעלתם:

אור החיים

כלי יקר

תתנגד לשבועת אלהים, אשר השבע השביע אותנו לשמור כל מצותיו, כך יראו המילדות את האלהים ושמו את נפשם בסכנה, כי ההריגה היא מן אותן ג' שיהרג ואל יעבור כי מאי חזית דדמא דידך סומק טפי כו' (פסחים כה:):

וְלִדְעַת רז"ל שאמרו (סוטה יא:): שפרה שמשפרת הולד ופועה לשון דבור אל הילד. נ"ל בזה מה שדחו את פרעה בקש ואמרו כי חיות הנה בטרם תבא אליהן המילדת וגו', וקשה א"כ למאי נפקא מינה המה מילדות מאחר שהעבריות אינן צריכין להם, על זה אמר הכתוב כמתרץ שאמרו שהמה אינן מולידין העבריות כי חיות הנה, אך עיקר מלאכתם לשפר הולד ולצעוק לו אחר שנולד כבר, ופרעה אמר בילדכן את העבריות וגו', ומזה מצאו מקום אל התנצלות לומר שאנחנו אין מולידין אותם, ועל כן שתקו ולא ענו דבר לפרעה מיד כדי שלא ימנה מילדות אחרות ואיהו דאטעי אנפשיה. לפיכך וייטב אלהים למילדות וירב העם ויעצמו מאד. כי זה טובה להם לפי שברוב עם הדרת מלך ומהם יצאו מלכים וכהנים כמו שפירש רש"י על פסוק ויעש להם בתים, וכן טובה לכהנים ולוים שברוב עם נותנין מתנות כהונה ולויה:

להם כן מקודם, ואולי שידיע הכתוב שלא פסקו מההטבה, והוא סיבת היראה שיראו את האלהים, אפילו על מניעת ההטבה שהיו רגילין להטיב בסיפוק מזון, ולא מלבד שלא עשו וגו' אלא ותחייין:

או לעולם כי מקודם לא נתנו דעתם על מצוה זו לספק מים ומזון, ואחר שצוה להן פרעה חששו שיהיו נחשדים אם ימות אחד מהנולדים שהם הרגוהו, לזה להוציא עצמן מהחשד השתדלו להמיות אפילו מי שימות מימת עצמו מהחסרון הסיפוק, ואולי כי זה רמז נחיצת "את" האלהים לרבות יציאת ידי חובת חשד בני אדם להיות נקיים מה' ומישראל, וטעם אומרו כאשר דבר כ"ף הדימו לומר לא הוא ולא דומה לו:

או ירצה לומר, להיות כי מן הדרך הוא כשיגזור מלך דבר על כל פנים בתחלת הגזרה דבר מלך חזק, ואימת מלך רועשת לכל עבור עליה, ובאורכך הימים אחר הגזירה היא רופפת, ולזה הודיע הכתוב כי הצדקניות הללו צטלו גזירת מלך סמוך לגזירה והוא אומרו ולא עשו, ואימתי כאשר דיבר, כמו שתאמר, כי צעם שיצאו משם והיו מילדות לעבריות לא עשו וגו', ואדרכה ספקו מזון לאין נכון וצטלו דבריו סמוך לגזירה, ושיעור "כאשר דבר" כשיעור כאשר כלה יצחק לזכר (בראשית כו ל):

יח. מדוע וגו' ותחייין וגו'. צריך לדעת מה הוא המעשה

שעשו, שעליו הוא אומר מדוע עשיתם, ואם שלא המיתו את הילדים זה יקרא שלילת המעשה, והיה צריך לומר מדוע "לא עשיתם". עוד צריך לדעת אומרו ותחייין אם על סיפוק המזון לילדים הוא אומר כמו שפירשתי צאומרו ומיראן המילדות וגו' ותחייין וגו', אם לזה נתכוון מה מענה בלשון המילדות על זה והרי הן מורדות במלך:

ואולי כי לא ידע פרעה בפירושו שהיו מספקות מזון לילדים, כי מן הסתם לא יעשו כן בפני המצריים, ולבני ישראל אין לחשוד בהם דלטורין כאומרים ז"ל (שהש"ר ד' ה) בפסוק (ושאלה אשה וגו') [דבר נא צאוני העם ושאלו איש מאת רעהו] (להלן י"א ט) כי י"ב חדשים היה צניהם דבר זה ולא גילה אדם מעולם, אלא שהמצריים הגידו לו שהיו המילדות מספקות מים ומזון לצית הנשים חיות, ודבר זה יכולין הגויים השכנים להכיר בדבר כשתכניס המילדת עמה דברי סיפוק, וידעו ג"כ כי הנשים החיות היו צניהם זכרים, לזה אמר פרעה מדוע עשיתן את הדבר הזה, פירוש סיפוק מים ומזון שהיה מעשה הנגלה, והן אמת אם לא היו מחיים הילדים הייתי תולה כי לצנות אתם מספקים, אלא כיון שהסיפוק הוא למקום הילדים והילדים הנם בחיים, זה לך האמת כי להם אתם מספקים, והוא אומרו ותחייין את הילדים, ואין זה אלא מעיון שכלי כנזכר, כי הידוע לו בצירור אינו אלא "מעשה הסיפוק" לצית היולדות:

יט. כי לא כנשים וגו'. צריך לדעת למה האריך כל כך בלשון ולא הספיק לומר לא כמצרייות העבריות, או העבריות לא כמצרייות. עוד צריך לדעת מה מענה צפיהם על סיפוק המזון, ורואני כי קבל פרעה תשובתם. עוד קשה אומרו וילדו שהיה צריך לומר יולדות:

אבן כוונת הכתוב היא שהשיבוהו שלא יקח שיעור לעבריות מהמיוחדות שצמצמויות כי "כולן חכמות" מכל המצרייות, והוא אומרו כי "חיות הנה" ומילדות זו לזו, או אינם צריכין מילדת:

ואולי שרמזו כי הנשים של בני ישראל היו צם ב' לימודיות צההשכלה, הא' היותן מעיקרם עבריות, והצ' שהן עתה מצרייות, ובאמצעות זה נתחכמו ב' מיני השכלה, וזה הוא שיעור הכתוב כי לא כנשים הרגילות צנמצא הם אלו, שהם מצרייות עבריות, וצוה לא תהיה הוכחת הסחירה לא מעבריות ולא מצרייות, כי אלו יש בהם ב' הדרגות, והצו:

כִּי־חַיּוֹת הִנֵּה בְּטָרִם תָּבוֹא אֱלֹהֵן
הַמִּילֶדֶת וַיִּלְדוּ: כ וַיִּיטֵב אֱלֹהִים
לְמִילֶדֶת וַיִּרְבֵּה הָעַם וַיַּעֲצֵמוּ מְאֹד:
כא וַיְהִי כִּי־יִרְאוּ הַמִּילֶדֶת אֶת־
הָאֱלֹהִים וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים:
כב וַיַּצּוּ פִּרְעֹה לְכָל־עַמּוֹ לֵאמֹר

לִוְתֵהֶן חִיָּתָא וַיִּלְיִדוּן:
כ וַאֲוִיטִיב יי לְחִיָּתָא וּסְגִי
עַמָּא וּתְקִיפוּ לְחִדָּא:
כא וְהוּה פִּד דְּחִילָא חִיָּתָא
מִן קָדָם יי וְעַבְד לְהוֹן
פְּתִין: כב וּפְקִיד פִּרְעֹה לְכָל
עַמִּיָּה לְמִימָר כָּל פְּרָא
דִּיתְלִיד לִיהוּדָאֵי בְּנֵהֲרָא
תולדות אהרן ויהי כי שם: ויצו פרעה.
שם יג:

שפתי חכמים

דברתם לשון נוכח א"כ גם הכא ותחייך ראשון ל' נסתר והשני ל' נוכח והוא על משקל אחד: ז כי לפי פ"י ראשון קשה שאף אם הם בקיאות וכי מילדת אינה צריכה מילדת להולידה. רא"ם: ח ר"ל שמדמה כנסת ישראל ללביאה: פ ר"ל לעצמו: י ר"ל שהם נמי נקודים בציר"י אפ"ה ל' ויפעל הוא: כ לא וייטב לחוד ויעש לחוד: ז מקשים

רש"י

(יט) כי חיות הגדה. בקיאות כמילדות. מרגום מילדות חיימא. ורבותינו דרשו"י הרי הן משולות לחיות השדה ז שאינן נריכות מילדות. והיכן משולות לחיות. גור אריה. ואז יטרף. זכור שורו. אילה שלושה. ומי שלא נכתב זו הרי הכתוב כללן וינרך אותם ועוד כתיב מה אמך ח לביא"ב: (ב) וייטב. הטיב להן. וזה חלוק במיזה שיסודה ב' אומיות ונתן לה וי"ו יו"ד בראשה כשהיא צאה לדבר כלשון ויפעיל הוא נקוד היו"ד ציר"י שהוא קמץ קטן כגון וייטב אלהים למילדות. וירב צבת יהודה הרבה תאניה. וכן ויגל את השארית. דנצוראדן הגלה את השארית. ויפן זנ"ה את זנב. הפנה הזנבות זו לזו. כל אלו לשון מפעיל את אחרים וכשהוא מדבר בל' ויפעל פ הוא נקוד היו"ד צחיר"ק. כגון וייטב בעיניו ל' הוטב. וכן וירב העם. נתרבה העם. ויגל יהודה. הגלה יהודה. ויפן כה וכה. הפנה לכאן ולכאן. ואל תשיבני וילך וישב וירד ויגל י לפי שאינן מגזרתן של אלו שהרי היו"ד יסוד צהן ירד יגל ישב ילך יו"ד אות שלישי צו: וייטב אלהים למילדת. מהו הטובה: (כא) ויעש להם בתים. כ צמי כהונה ולויה ומלכות שקרוין צמים. ויצן את צית ה' ואת צית המלך כהונה ולויה מיוכבד. ומלכות ממרים כדאיתא במסכת סוטה ז: (כב) רב עמו. אף עליהם גזר ל' יום שנולד משה אמרו לו אנטיגוניו

א יחזקאל יג ושיר ב שם יח ג איתב ב ד זה"ב לו ה שופטים טו ו יקרא י זיא

אבן עזרא

ויִלְדוּ. נקבות פועל עבר כי שוה הוא לזכרים. טוו לזכא: (כ) וייטב. בעלי היו"ד בראשונה פעם יעמד היו"ד כמו זו. ופעם יחליפוהו צו"ו כמו וישב שם רעבים. שהוא מן ישב. כמו וייטב מן יטב. וזה הטוב הוא הנזכר אחר כן ויעש להם בתים. כמו כי צית יעשה לך ה': (כא) ויהי כי יראו. צעבור שלא יראו ממלך מצרים רק יראו מהשם וייטב עליהן. ודע כי זו המלה

איננה מהפעלים העומדים ולא מן היוצאים. כי הוא על דרך שיקבל האדם היראה מאחר. על כן יראו מאת ה' הוא הנכון. ואחזו דרך קצרה לומר ירא את ה'. על כן מלת נורא איננה צנין נפעל. כמו נולד נשבר ונדכא. והמשכיל יבין:

(כב) ויצו. כל יושב על כסא מלכות מצרים יקרא כלשון מצרים פרעה. והנה הכתוב לא הגיד שמו

אבי עזר

(כא) ודע כי זו המלה. על כן יראו מאת ה' הוא הנכון. דעת הרב דכאן הוראת את. פירוש מלפני ה'. כי את כלל מקום מורה על הפעול. וכאן לא שייך. כיון שאינו יוצא ואינו עומד כדאמרן. ומסיים הרב על כן מלת נורא איננו צנין נפעל. כמו נולד נשבר ונדכה. כי נולד נעשה הפעולה מן המוליד אותו. וכן נשבר ודוגמא. אבל הדבר אשר האדם ירא ממנו לא נעשה בו פעולה כלל. ודעת הרב נכונים מאד בדעת השכל:

בעל המורים

פרעה כדאיתא בפ"ק דסוטה לא דיין שלא המיחוס אלא שהיו מספקות להם מים ומזון:

ספורנו

(יט) כי חיות הגדה. בקיאות במלאכת המילדת, ואם נחפז לעשות דבר או לדבר שלא כהוגן, תהיינה מרגישות בדבר ולא תקראנה

מנחת שי

(יט) בטרם תבא אלהן המילדת. הדין לחוד כתיב אלהן חסר יו"ד ושאר אורייחא כולהון מלאים: (כ) וירב. היו"ד בחירק וכן משמע מלשון הרמ"ה ז"ל שכתב והעוף ירב בארץ חד יו"ד כתיב ודכותיה וירב העם: (כא) ויעש להם בתים. כתבו המדקדקים

בְּרַעְיֵיהֶן הַיְנִינִן קָדָם עַד לֹא תִיתִי לְוֹתְהוֹן
 חֵייתָא הַיְנִינִן תַּלְיִין עֵינֵיהֶן בְּצִלּוֹי מְצִלָּן וּבְעֵינֵין
 רַחֲמִין מִן קָדָם אָבוּהֶן דְּבִשְׁמַיָּא וְהוּא שְׁמַע בְּקַל צְלוֹתְהוֹן מִן יַד הַיְנִינִן מִתְעַנְיִין וַיִּלְיִדוּן
 וּפְרָקֵן בְּשָׁלָם: כ וְאוֹטִיב יִי לְחֵייתָא וְסָגוּ עִמָּא וְתִקִּיפוּ לְחֻדָּא: כא וְהוּא פִּד דְּחֵילָא חֵייתָא
 מִן קָדָם יִי וְקִנּוּ לְהוֹן שׁוּם טַב לְדַרְיָא וּבִנְיָא
 לְהוֹן מִימְרָא דִּי בֵּית מַלְכוּתָא וּבֵית פְּהוּגְתָא
 רַבְתָּא: כב וְכֹד חֲמָא פְּרַעָה פְּרִין פְּקִיד לְכָל

פ"י יונתן
 (כא) וקנו להון שום טב וכו'. עיין נרש"י:

דעת זקנים

רשב"ם

(ט) כי חיות הגה. בריאות ופקחות וממהרות לילד: (כא) ויעש
 להם בתים. לשמרם פן ילכו לעבריות היולדות: (כב) ויצו פרעה
 לבצע עמו לאמר. וכן אמר להם שכן כל לאמר שבתורה כפל
 שקרניו הם וכשראה כי רבו העם ויעלמו מאד חזר ואמ' כן המילדו' דונרות כי ברור לי כי חיה אחת או שמים אינן מספיקות עם רב
 כזה: (כא) ויהי כי יראו המילדות. פי' כשראה פרעה שלא היו מקיימין מצותו ויעש להם בתים אלל עבדיו כדי שיראו אם הולכות אלל

כלי יקר

אור החיים

ואמרו בסדרם וגו'. נמכונו להשיב אם יאמר למה לא
 יהיו הם מילדות אותם בעל כרחן ללד שהן
 הממונות מהמלך, ואמרו בטרם וגו', פירוש כי אנו
 מתחכמין לבוא אללם קודם שיגיע זמן הלידה כפי השנוס
 לילד אותם, ואף על פי כן אנו מוצאים אותם שכבר ילדו, כי היולדות היו מתחכמות להרחיק להם זמן לידתם כי
 הרגישו דבר, וכל זה נכלל בחיבת חיות, ומעתה כפי הגמ' זו פרחת לה מעצמה המשדה הגם שיצאו בידם מים
 ומזון היה לחושכם שעדיין לא ילדו והם באים לילד אותם וכל מה שיעשו מהוראת חיבה להם אדרבה כשורה וכהגון
 עושין כדי שיתקרבו הלצבות של היולדות, ולא יהיו נחשדים צעיניהם כרצחניות, וימצאו מקום לקיים גזירת המלך
 להמית הצנים, ואחר שהיו מביאין לחושבן שעדיין לא ילדו כזכר והיו מוצאים כי כבר ילדו אינו מהמוסר להשיב
 המוצא, ובוה ספה תמה תלוות וחשד פרעה, הגם שצדקו דברי הולכי רכיל שאמרו שהמילדות ספקו מזון:
 כ. ויישב וגו' וירב וגו'. לריך לדעת מה היא ההטעה, ואולי שהוא הרשום צמון ויעש להם בתים (נש"י). וקשה
 א"כ לא היה מפסיק באומרו וירב העם. ונראה שמורינו הכחוז דבר שצאמצעותו רבו בני ישראל, לפי מה שקדם
 לנו שהיו מספקות מים ומזון לזה אמר ויעש אלהים למילדות, פירוש נתן להם "רב טוב" וצאמצעותו היה להם
 יכולת לספק מזון וצוה "וירב העם", וזולת זה לא יהיה להם לספק לרבים בהפלגה, ואח"כ הזכיר ה' שרם הטוב
 שעשה להם בתים:

עוד ירמוז כי בראות ה' יראתם מהאלהים הזמין לידם עשות מצות לאין קץ להרבות שרם, והוא אומרו ויעב וגו',
 ומה היא הטובה וירב העם שצוה יגדל זכותם כי כולם יחשבו להם כשלא הרגום:
 ואז"ל כי לטעם זה זכו משה ואהרן בישראל כי צללהם זוכים ללד כי יוכבד ומרים נתנו נפשם עלינו, ועברו פי
 מלך, ועוד להם שזנו ופרנסו משלהם, לזה יחשבו עליו הוא אבינו, הוא מלכנו, הוא מושיענו. וכלך גם כן
 לדרך זה, כי ללד שאנו ענפי נשמתו של משה, דכחיד (ישעיה כג יא) משה עמו, לזה סבלה יוכבד עולינו להגן בעדינו,
 ולספק מים ומזון, כמשפט היולדים לבניהם:

ואדברי המפרשים שההטעה היא עשיית הצנים, י"ל כי טעם שהפסיק באומרו "וירב העם", שזולת זה אין מקום לבחי
 כהונה ובחי מלכות כי אם אין עם אין מלך וכהן, לזה הקדים ה' (וירב) העם ואחר כך עשה להם בתים וגו':
 כב. ויצו וגו' לבצע עמו וגו'. לפי מה שכתבנו כי מתחילה דיבר למילדות שיהיה הדבר בסוד, ולא ידעו צנות ישראל,
 וכשלא עלתה בידו עשה הדבר בפרסום, וזוה "לכל עמו" על הדבר, כי חשב כי אין נמלט מהם ללד היותם
 רבים ונכרים שלא ירחמו עליהם, עוד אפשר לומר ללד שראה בצאצאנינות כי מושיען של ישראל נולד ועמיד ללקות
 בתים (שמו"ר א יט), לזה גזר גזירה חזקה ומינה "כל איש מצרי" על הדבר, וצוה אין נמלט מידם:
 ואומרו לאמר. פירוש לא שהמזריים הם עצמם ישליכוהו, אלא שיאמרו לבני ישראל שכל אחד ישליך בניו. והטעם

כָּל-הַבֶּן הַיְלֹוד הַיֵּאֲרָה תִשְׁלִיכֶהוּ
 וְכָל-הַבֶּת תַּחֲיוֹן: פ ב א וַיִּלְךְ אִישׁ
 מִבֵּית לְוִי וַיִּקַּח אֶת-בֶּת-לְוִי:
 ג וַתֵּהָר האֵשָׁה וַתֵּלֶד בֶּן וַתֵּרָא

תִּרְמַנִּיהּ וְכָל בְּרִתָּא
 תִּקְיָמוֹן: א וְאִזְל גְּבֵרָא
 מִדְּבֵית לְוִי וְנָסִיב יֵת בֶּת
 לְוִי: ג וְעַדִּיאַת אֶתְתָּא
 וַיֵּלִידַת בְּר וַחַזַּת יֵתִיהּ אַרְי

תולדות אהרן כל הבן. סוטה יב: ל
 סנהדרין קא: וילך איש. סוטה יב. בתרא
 קיט: ותהר האשה. סוטה יב.

רש"י

שפתי חכמים

היום נולד מושיען ואין אנו יודעים אם ממזרים אם מישראל ורואין אנו שפופו ללקות במים לפיכך גזר אותו היום חף על המזריים שנאמר כל הבן הילוד ולא נאמר הילוד לעזרים והם לא היו יודעים שפופו ללקות על מי מריצה: (א) ויקח את בת לוי. פרוש היה ממנה מפני גזרת פרעה (וזמר ולקחה וזהו וילך שהלך בעצת צחו שאמרה לו גזרתך קשה משל פרעה אם פרעה גזר על הזכרים ואתה גם כן על הנקבות. ברש"י ישן) על הזכרים ועשה צה לקוחין בו שניים. ואף היא נהפכה למזרים צין החומות. ומאמץ ועשר נשתהו שם וכשילאו היה משה בן שמונים שנה. אם כן כשנתעברה ממנו היתה בת מאה ושלושים וקורא אותה בת לוי:

העולם א"כ מאי דכתיב הבה נתחכמה לו למושיען של ישראל שכבר נשבע וכו' מאי נתחכמה שייך הא משום איצטגניניו היה זה שצוה להשליך היאור משום שעתיד ללקות במים. וי"ל דלעיל לא צוה אלא על העברים ועל אותו ציווי נאמר מאמר הבה נתחכמה לו למושיען של ישראל אבל אותו יום שנולד משה היה ציווי אחר אף על המצרי שישליכו אותו למים כל הנולדים באותו יום לבד וזה היתה בעבור שאיצטגניניו אמרו שילקה במים ולא היו יודעים אם ממזרים הוא כדפירש"י ז"ל: פ דהא מיד אחר ליקוחין זו נתעברה וילדה את משה והלא אהרן ומרים היו גדולים יותר משה וא"כ מתי ילדתן אלא וכו': ג ר"ל מרכתיב בת לוי משמע שהיתה בת

ספורנו

בעל המורים

עוד אותנו לילד, ולמלך אין שוה להמית אחד או שנים בלבד: כב) הילוד. צ' צמק'. הכל ואיך גם הבן הילוד לך מות ימות גני דוד ל"ל כשם שנענש דוד שהקים עליו רעה מנימו שאשכנזם צנו רעה להרגו גם פרעה משה שנתגדל צנימו קם עליו והניח עליו כל המכות: (א) וילך איש. צ' צמק' הכל ואיך וילך איש מנימו לחם יהודה ע"י הליכה זו צא גואל הראשון וע"י אותה הליכה יצא הגואל האחרון שהוא משיח בן דוד:

כב) הילוד. צ' צמק'. הכל ואיך גם הבן הילוד לך מות ימות גני דוד ל"ל כשם שנענש דוד שהקים עליו רעה מנימו שאשכנזם צנו רעה להרגו גם פרעה משה שנתגדל צנימו קם עליו והניח עליו כל המכות: (א) וילך איש מנימו לחם יהודה ע"י הליכה זו צא גואל הראשון וע"י אותה הליכה יצא הגואל האחרון שהוא משיח בן דוד:

אור החיים

כלי יקר

למה שאמרנו שהגזירה היתה לנד מה שראו איצטגניניו כו', משום הכי יראו הדרך שילקה צו שהוא ע"י ישראל, לזה גזר שבני ישראל הם ישליכו אותו היאורה, וכמו שכן היה שיוכדד היא השליכה את משה ציבור. או ירצה "לאמר" שהם יצאו לכל שכן על שכנתו על הדבר ולא ינטרכו כל העם:

עמו, וספק זה בא להם לפי שבאמת נולד מן העבריות אבל נאמר בכח פרעה ויהי לה לבן, על כן סברו שמא יהיה בן ממש לאיזו מצרית, דוגמת השמש והירח בחלומו של יוסף שהיו הדברים מגיעין עד בלהה: (א) וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי. פירש רש"י פרוש היה ממנה כו'. ונראה שלמד זה ממה שנאמר וילך איש, ולא פירש מאין הלך ולהיכן הלך. גם מבית לוי, הוה ליה למימר וילך איש לוי. אלא לפי שמצינו לשון הליכה בגירושין שנאמר (דברים כד ב) והלכה והיתה לאיש אחר, והאשה נקראת בית, ולוי לשון חיבור איש לאשה כמו הפעם ילוח אישי אלי (בראשית כט ל), לכך אמר וילך איש מבית לוי, שהלך לו מן ביתו דהיינו אשתו ומן החיבור אשר נתלוח לה, ואח"כ חזר ויקח את בת לוי, עשה בה ליקוחין שניים כי בזה הפעם ילוח אליה אישה הראשון, זה שאמר את בת לוי:

ויש מרבותינו שאמרו (ספ) שגם על המזריים גזר, וזה דרך דרש שביום אחד אשר אמרו לפרעה כי צו ציוס וגו', אותו יום גזר על כל עמו. אבל פשט הכתוב אין הדברים אמורים אלא בישראל כי גזירה זו צתמידות היתה, והראיה כי יוכדד נתנה משה ציבור אחר ג' ירחים, והאיצטגנינים ראו יום הלידה, ואילו לא היתה הגזירה אלא יום לידת משה והוכר היום ההוא, מה מקום לגזור עוד, אלא ודאי שגזרה זו על כל הבן הילוד היתה צתמידות, ובהכרח אמרו "לכל עמו" הוא לציוס על בני ישראל: והדרשה חדרש:

מנחת שי

שהדגש במלת בתים להפריד בינו ובין ואשיחהו בתה (ישעיה ה') שהוא ענין שממה לכן לא אמרו בתים כתי"ו רפה: (כב) וכל הבת. הבי"ת בדגש:

אבותינו למצרים הי' בן ל"ט שנה ולוי בן מ"ד שנה
 נמצא [יב] שפירש יוסף מאביו (יח) שלא שימשו (יב) כ"ב

ימות עולם

ורק שנותיהם של לוי ויוסף מפורשים בקרא: לוי חי קל"ז שנה. ויוסף
 חי ק"י שנה. יוסף מת ראשון לאחים ולוי מת אחרון לאחים. וכל עוד שהיה לוי
 חי, לא היה קושי השעבוד. ובמצרים השתהו ישראל רד"ו שנה. נמצא שהקישוי
 היה רק בתקופה של קי"ז שנה.

כזה: לוי נכנס עם יעקב למצרים בשנתו ה'44

חי במצרים צ"ג שנה +93

שנות חייו היו קל"ז שנה. 137

ישראל היו במצרים 210 שנה

לוי חי במצרים -93

קושי השעבוד היה קי"ז שנה. 117

(יח) שלא. דכשהיה יוסף בן י"ז שנה — בעת המכרו — היה או יעקב בן ק"ח
 שנה. (עיין בס"ז בארוכה). וכשבא יעקב למצרים ונפגש עם יוסף היה או יעקב בן
 ק"ל שנה, שכך אמה"כ במפורש ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים
 ומאת שנה. נמצא שיוסף פירש מאביו כ"ב שנה. 130—108=22.

סדר זמנים

כשהיה יעקב בן צ"א שנה ילד את יוסף
 כשהיה יעקב בן ק"ח שנה נגנב יוסף, בן י"ז
 שנה. (91+17=108)

130

-108

22

כשהיה יעקב בן ק"ל שנה עמד לפני פרעה.
 וכבר נפגש או עם יוסף. נמצא שיעקב לא
 ראה את יוסף כ"ב שנה.
 יעקב היה גדול מיוסף בצי"א שנה.
 א"כ כשהיה יעקב בן ק"ל שנה, היה יוסף בן
 ל"ט שנה. 39=91—131.
 והל"ט שנה הללו מסתכמים כזה:
 כשעזב את בית לבן היה בן 6 שנה.

בקרא ויאמר פרעה אל יעקב כמה ימי שני
 חיך ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי
 שלשים ומאת שנה.

אחר הנחת ג' נקודות הללו ליסוד החשבון,
 באים אנו למסקנותיו של בעל הסדר עולם
 דכאן שמביאים שם בגמרא באימרה "דתניא"
 שהכונה על הס"ע.

יעקב עזב בית אביו בהיותו בגיל ס"ג שנה
 כשחזר לבית אביו היה בן צ"ט שנה

99

-63

נמצא שלא שמש את אביו ל"ו שנה.

36

אבל יען שלמד בבית עבר י"ד שנה

-14

מבין מהחשבון של ל"ו ומעמידים על כ"ב.

22

מפורת

(יב) מגילה י"ז ע"א.

הקדמת הרב המחבר

מפתח הענינים היותר
עיקרים שבספר
מסילת ישרים,
ומאמרי חז"ל
שהובאו בו

אמר המחבר: החיבור הזה לא חִבְּרָתוֹ לְלַמֵּד לְכַנֵּי הָאָדָם
אֶת אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ, אֲלֵא לְהַזְכִּירָם אֶת הַיְדוּעַ לָהֶם כְּבָר,
וּמְפֹרְסֵם אֲצֵלֶם פְּרָסוּם גָּדוֹל. כִּי לֹא תִמָּצֵא בְּרוּב דְּבָרֵי
אֲלֵא דְבָרִים שְׂרׁוּב בְּנֵי הָאָדָם יוֹדְעִים אוֹתָם וְלֹא מִסְתַּפְּקִים
בָּהֶם כָּלֵל, אֲלֵא שְׁכַפֵּי רוּב פְּרָסוּמָם וּכְנֶגֶד מֶה שְּׂאִמְתָּם
גְּלוּיָה לְכָל, כִּךְ הֵהָעֵלֶם מֵהֶם מְצוּי מְאֹד וְהַשְׁכָּחָה רַבָּה. עַל
כֵּן אֵין הַתּוֹעֵלֶת הַנִּזְקָקֵת מְזֵה הַסֵּפֶר יוֹצֵא מִן הַקְּרִיאָה בּו
פַּעַם אַחַת, כִּי כָּבֵד אֶפְשָׁר שְׁלֹא יִמָּצֵא הַקּוֹרֵא בְּשִׁכְלוֹ
חִידוּשִׁים אַחֵר קְרִיאָתוֹ, שְׁלֹא הָיוּ בּו לְפָנָי קְרִיאָתוֹ אֲלֵא
מְעַט. אֲבָל הַתּוֹעֵלֶת יֵצֵא מִן הַחֲזָרָה עֲלָיו וְהַהֲתַמְדָּה, כִּי

אורות גנוזים

ומפורסם אצלם פרסום גדול... אלא שכפי רב פרסומם כך ההעלם מהם מצוי מאד והשכחה רבה –

חידה נעלמה היא העובדה המתוארת כאן ע"י המחבר. ומיד מגלה לנו הוא עצמו פתרונה וכותב: "כי יזכרו לו הדברים האלה [אם יתמיד בחזרתו על למוד הספר] הנשכחים מבני אדם בטבע וישים אל לבו חובתו אשר הוא מתעלם ממנה". כאן הודיענו הרמח"ל במלותיו המדודות ולשונו המדוקדקת:

א. **בטבעו של כל אדם** הונח דחף לשכוח את חובתו.

ב. לא מספיק ידיעת השכל אלא צריך **שלוש של שכל עם הרגשת הלב**, למען אמץ את חובתו בעולמו.

ג. אין כאן שכחה בלבד אלא הרבה מעבר לזה. יש כאן דחף מתמיד **להתעלם** ממלוי חובתנו בעולמנו.

וכבר כתב על כך **הסבא מקלם** שעצם העובדה שמצד אחד מבין כל בר דעת המתבונן ביצה"ר שלו, שכל מאוייו אינם אלא הבל הבלים, ואם רק היה הדבר בידו היה **זוחה מעליו את יצה"ר ומרחיקו כליל**. אך מצד שני מרגיש כל אחד שאיננו מצליח להשתלט על רצונותיו, ואדרבה אלו משתלטים עליו בכל עת יום יום. כל אדם הגון מתאמץ לגרש מלבו את הרצונות האלו, והמאבק הזה בין הטוב והרע בלבו של אדם הולך ונמשך, ואינו פוסק. "היש מופת גדול יותר מזה [לראיה] כי יד הי' [עושה] זאת". זועק הסבא קדישא!! מעצם ההתבוננות בכח האדיר של יצה"ר, צריכים כולנו להגיע **למסקנה שהקב"ה נתן ליצה"ר את הכחות האלו להסית את האדם מדרך הישר**.

הרי ברור כשמש שהכח הזה ניתן ע"י הקב"ה ליצה"ר, בכדי להעמיד כל אדם בנסיון אם ידבק בכל הטוב וינצח את שונאו הרע, או ח"ו יכשל ויתן ליצה"ר לנצח את נשמתו הטהורה.

כי הרי רק המאבק הזה הוא שיזכה את האדם במעלות הצדקות, החסידות והקדושה

וַיִּזְכְּרוּ לוֹ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַנְּשָׁפָחִים מִבְּנֵי הָאָדָם בְּטַבַּע,
 וַיִּשִׂים אֵל לְבוֹ חוֹבְתוֹ אֲשֶׁר הוּא מִתְעַלֵּם מִמֶּנָּה.
 וְתִרְאָה, אִם תִּתְבוּנָן בַּהֲוָה בְּרוּב הָעוֹלָם, כִּי רֹב אַנְשֵׁי
 הַשָּׂכֵל הַמְהִיר וְהַפְקָחִים הַחֲרִיפִים יִשִּׂמוּ רֹב הַתְּבוּנָנִים
 וְהַסְתַּפְּלוּתָם בְּדַקּוֹת הַחֲכָמוֹת וְעוֹמֵק הָעֵינָיִם, אִישׁ אִישׁ
 כְּפִי נְטִיית שְׂכָלוֹ וְחֶשְׁקוֹ הַטָּבָעִי. כִּי יֵשׁ שְׂיִטְרָחוּ מְאֹד
 בְּמַחְקֵר הַבְּרִיאָה וְהַטָּבַע, וְאַחֲרֵים יִתְנוּ כָּל עֵינָם לְתִכּוּנָהּ
 וְלִהְיִנְדָּסָה. אַחֲרֵים לְמִלְאֲכוֹת, וְאַחֲרֵים יִפְנְסוּ יוֹתֵר אֵל
 הַקִּדְשׁ, דִּהְיִינוּ לִימוּד הַתּוֹרָה הַקְּדוּשָׁה: מֵהֶם בְּכַלְפוּלֵי
 הַהֲלָכוֹת, מֵהֶם בְּמִדְרָשִׁים, מֵהֶם בְּפִסְקֵי הַדִּינִים. אֲךָ מְעַטִּים
 יִהְיוּ מִן הַמִּין הַזֶּה, אֲשֶׁר יִקְבְּעוּ עֵינָם וְלִימוּד עַל עֵינָיו
 שְׁלִימוֹת הָעֲבוּדָה – עַל הָאֲהָבָה, עַל הִירְאָה, עַל הַדְּבִיקוֹת

אורות גנוזים

בעוה"ז, אם ינצח את יצרו. ואם אכן ינצח, יזכה להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו בעוה"ב. זהו פתרון החידה! על חידה זו ופתרונה, עומדת עבודת ה' התמימה, ועליהם סובב ספר "מסילת ישרים".

כי רב אנשי השכל המהיר והפקחים החריפים ... -

כאן כוונת המחבר לכל מי שברכו הקב"ה בכשרונות שכליים מצוינים: בין עוסק במדעים או במלאכות הדורשות כשרון השכל, ובין מי שעוסק בתורה הקדושה בדרך הפלפול או בדרך ברור פסק החלכה ע"פ הפוסקים. אבל בהמשך מה שהזכיר "חכם" כגון: "ושלא ידומה חכם... פרושו חכם בחכמת התורה. "...רעות מאד לחכמים... פרושו לחכמים המוכשרים בחכמת התורה. "ולבלתי חכמים" פרושו אלו שעוסקים בתורה הקדושה אבל אינם מוכשרים כל כך. "כי יחסר לחכמים... ויחסר לבלתי חכמים..." - כל אלו עוסקים בתורה, אלא שאלו מוכשרים ואלו אינם מוכשרים, כך נראה לי. [וראה עוד בענין זה להלן עמודים ז"ט בדברי הרמח"ל וב"אורות גנוזים", מי הוא חכם ומה היא החכמה המיוחדת שבחכמות].

אך מעטים יהיו מן המין הזה... -

מעטים ימצאו מתוך האנשים שבחרו לעסוק בתורה הקדושה, שיקבעו עיונם ביסודיות על שלמות עבודת ה'.

על עניני שלימות העבודה: על האהבה, על היראה... -

האהבה היא "עשה טוב", והיראה היא "סור מרע" (תהילים לד טו). וראה להלן עמ' יג, יד על האהבה והיראה שכללם משה רבנו בין חמשת חלקי עבודת ה' הכתובים בחומש דברים י יב, יג. על שני עיקרים אלו: "סור מרע" "ועשה טוב" - בנוי כל אחד משלשת שערי

להחזיק ביולדת ולעזרה בדברים וקולות ותפלות ולכן נקראת פועה מלשון כיוולדה אפעה (ישעיה מב טז). ואמר שדבר פרעה למילדות העבריות ר"ל לכולנה כי לא אמר לשתי המילדות אלא לפי שלכל המילדות הרבות ההנה דבר וצוה זה וכלן היו נחלקות לשתי אומניות ההם וזה אמרו ששם האחת שפרה ושם השנית פועה. ולא היו עבריות כי איך יבטח לבו בנשים העבריות שימיתו ולדיהן אבל היו מצריות מילדות את העבריות ר"ל עוזרות אותן ללדת כמו שאמר בילדכן את העבריות.

והנה המילדות ההנה עם היותן מצריות יראו את האלהים ולא עשו דבר ממה שצוה אותן מלך מצרים עד שהוא הוכיחן עליו באמרו מדוע עשיתן הדבר הזה ותחינה את הילדים ר"ל ואין הפסוק הזה כפל ענין במלות שונות אבל אמרו מדוע עשיתן הדבר הזה הוא שלא הרגו את הילדים כמו שצוה אותן. ולכן אמרו בלשון נעלם מדוע עשיתן הדבר הזה. ואמרו עוד ותחינה את הילדים ענינו שלא די שלא הרגו אותם אבל עוד השתדלו בקיומם ובהצללתם ובהונתם בצאתם מן הכטן באופן שהנה החיו את הילדים בהפך מה שצוה אותן.

והמילדות השיבוהו להתנצל מזה באומן כי לא בנשים המצריות העבריות כי חיות הנה ר"ל הנה לענין התיקון והשכלול בילדים אין הנשים העבריות בנשים המצריות שאינן יודעות מה שראוי לעשות לילדיהן וסומכות על המילדת אבל העבריות אינן כן כי חיות הנה והוא מלשון איש חי רב פעלים (שמואל ב ג כז) ר"ל נשים זריות ומשתדלות בעניני ילדיהן ומחיות אותם. ואפשר לפרש כי חיות הנה שיוולדות מבלי מילדת כמו חיות השדה ולפי שהן מעצמן יולדות כבהמות השדה כחיתו יער לא יקראו למילדות כי הן בעצמן מספיקות לזה ואינן צריכות ליולדת. ואמנם למה שהבאת עלינו אשם על שלא הרגנו את הילדים מה לנו לעשות על זה כי טרם נבוא אליהן כבר ילדו.

ואמר ויטב אלהים למילדות וירב העם להגיד שבדבר הזה עשה האלהים למילדות הטבה גדולה ולעם גם כן אם להן שהיו היהודים נותנין להן שכון כפול ומכופל כי מפני שהיו עוברות פי המלך ומצותו כדי להחיות את הילדים היו היהודים אביהם של הילדים מרבים להן שכון וזו היא ההטבה שהטיב השם להן במה שנתן בלבן שלא ישפכו דם נקי ונמשך תועלת לעם ג"כ שמפני

קשה המפרכת את הגוף כמ"ש רש"י ובמדרש וילקוט רמז קמ) אמרו ובכל עבודה בשדה בשדה היו עובדים ולא בעיר אלא שגורו עליהם אנשים ילינו בשדה והנשים בעיר כדי למעטן מפריה ורביה וכו'.

וכאשר ראה פרעה שכל הענויים האלה לא היו מונעים מישראל הפריה ורביה חשב דרך אחר להרגם אבל בצנעא ובסתר כי חרפה היא לו שיצוה להרוג בפרהסיא העם הבאים להתגורר בארצו גם שבני נח היו מצווים על שפיכות דמים ולכן דבר עם המילדות וצוה אותן בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים שהוא המשבר אשר תשב שמה האשה בשעת הלידה. וי"א שהוא כלי עשוי מאבנים על צורת שני הלכים והאשה עומדת ביניהם. ואחרים אומרים שהאל"ף נוספת וישאר בנים כלומר איש הבנים. וצוה אותן שבסתר ירגישו בנולד אם בן הוא וימיתו אותו ר"ל שיחנקו אותו כי זה בלי ספק תוכל לעשותו המילדת בנקלה ובמדרש (שמי"ב א יד) אמרו סימן גדול מסר להם פרעה אם בן הוא פניי למטה ואם בת היא פניה למעלה. ותשאר כמות שהיא והוא אמרו ויהי. וכתב הראב"ע שהוא מלה זרה ואין הדבר כן כי הנה מצינו בזכר וחי כמו וארפכשד חי! (בראשית י"ג). וכמו כי לא יראני האדם וחי! (שמות לג ט). ולמה לא יהיה כן בנקבה וחייה.

והנה בחר פרעה שימיתו הזכרים וישארו הנקבות לפי שהנקבות תבעלנה למצריים ותמשכנה אחרים ואמנם הזכרים העבריים הם נולדים כטבעם ושקועים בתכונותיהם כל שכן שהחשש כלו היה בזכרים כי הם אם ירבו ילחמו בארץ ויעלו ממנה ואין כן הנקבות כי אינן בעלות מלחמה. וזה טעם הצווי הזה. והותרה בו השאלה ה'.

והנה המילדות אי אפשר שנאמר שהיו שתיים בלבד כי איך יספיקו שתי נשים לעם כבד ועצום כבני ישראל ואין לומר שהיו שתיים אלא שרות המילדות כלן כדברי המפרשים כי היה ראוי שיקראם הכתוב שרות המילדות כמו שר המשקים ושר האופים ושר הטבחים גם כי מה הועיל פרעה בתקנתו לדבר זה לשרות ההנה אם לא יצוה כן למשרתות שלהן וגם שלא צוה להן שתצוינה זה למילדות אשר תחתיהן. אלא שהענין כך הוא שהיה מנהג במצרים שהיו באות שתיים מילדות לעמוד עם כל אשה שהיתה יולדת והאחת מהן היה עסקה בהוצאת הולד ובשכלולו ולכן נקראת שפרה על שם שמשפירה את הולד. והשנית היה עסקה

(ז) ובני ישראל פרו וישרצו, לקיים מה שאמר הקב"ה: אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם¹⁰. ותמלא הארץ אותם, כמו: מהם, פירוש נתמלאה הארץ מהם, שהרי תיבת "אותם" מגזרת "את", כדכתיב: אותו ואת בנו¹¹, ומצינו את משמש בלשון "מן", כצאתי את העיר¹², חלה את רגליו¹³.

(ח) ויקם מלך חדש, י"מ¹⁴ מדלא כתיב מיתה במלך, ש"מ שהוא עצמו היה שהיה כבר אלא שנתחדשו גזירותיו, ומהו "ויקם", שקם על ישראל כאויב, שנאמר: לאור יקום רוצח¹⁵, כי קמו בי עדי שקר¹⁶.

(ט) ויאמר אל עמו, הוא היה בעצה תחלה. אמרינן בפ"ק דסוטה¹⁷: שלשה היו באותה עצה וקא חשיב בלעם. וא"ת היאך האריך ימים מקודם שנולד משה רבינו¹⁸ עד מלחמת מדין בשנת המ' לצאתם מארץ מצרים, שהרי אמרינן בחלק¹⁹, כתיב בפנקסיה דבלעם בר תלתין ותלת שנין הוה בלעם חגירא כד קטליה פנחס ליסטאה*, אלא י"ל תרי בלעם הוו*, וזה אבי אביו, ונכדו נקרא בלעם על שם זקנו. וי"מ שלשה היו באותה עצה לזנות את בנות מואב*.

(י) והיה כי תקראנה מלחמה לשון מקרה ומאורע, כמו: ותקראנה* אותי כאלה, ומצינו לשון רבים אצל יחיד גבי מלחמה: וכי תבאו מלחמה בארצכם*, ובמקום אחר הוא אומר: ידה ליתד תשלחנה*, פי' כשתקראנה מלחמות שונאים. ד"א לשון קצר הוא כאילו נכתב: כי תקראנה קורות מלחמה, וכמותו: וברוב יועצים תקום²⁰, [21] שהוא כאלו נכתב: וברוב יועצים עצה תקום, וברך²² ולא אשיבנה²¹], כאילו נכתב: וברך ברכה ולא אשיבנה: ונוסף גם הוא על שונאינו, כתולה* קללתו על חבירו²³.

(יא) למען ענותו בסבלותם, לשון מיעוט חשמיש, כמו אם תענה את בנותי²⁴, כלומר שימעטו לשמש מטתם בשביל סבלותם וכל זה כדי לקיים וענו אותם, וכן אמרו רבותינו²⁵: את ענינו²⁶, זו פרישות דרך ארץ.

10 בראשית מו, ג. 11 ויקרא כב, כח. 12 להלן ט, כט. פי' מן העיר.
13 מלכים"א טו, כג. פי' מרגליו. 14 ברבותינו בעה"ת: ויקם מלך, הוא פרעה הראשון.
ורבינו מוסיף לבאר שיטה זו. — והיא מחלוקת רב ושמואל, בעירובין נג, א וסוטה יא, א.
15 איוב כד, יד. 16 תהלים כז, יב. 17 סוטה יא, א. 18 "משה רבינו", כן נכון ע"פ כ"י, ובס"ש רק: "בנו"!.)
19 סנהדרין קו, ב. 20 משלי טו, כב. [21] ע"פ כ"י, ובס"ש רק: "שהרי", וחסרון הניכר הוא. 22 במדבר כג, כא.
23 רש"י בשם "רבותינו דרשו", והוא בסוטה יא, א. — בס"ש יש כאן הוספה זו: "ד"א יתחבר על שונאינו, ובכך ועלה מן הארץ בעל כרחנו". ובכ"י אינו. 24 בראשית לא, ג.
25 בהגדה של פסח. 26 דברים כו, ז.

לרמו לזה. פנחס ליסטאה, שר צבא. "ליסטאה", כן נכון ע"פ כ"י וכמו בגמרא, בס"ש: "לליסטאה", וא"כ הוא כינוי לבלעם, ולא מצינו שיהיה בלעם שר צבא. תרי בלעם הוו, ובמושב זקנים תירץ: "ושמא אגדות חלוקות הן". לזנות את בנות מואב, אבל לא בעצה של הבה נתחכמה לו. — וכן תירצו בתוספות בשם ה"ר מנחם מן יואני". ותקראנה אותי כאלה, ויקרא י, יט. ותקראנה, לשון נקבות רבות נסתרות, ואהרן מדבר על

"צרה גדולה" יחידה (ראה שם רשב"ם). וראב"ע מפרש שם: פירושו צרות או דאגות על מות הבנים. וכי תבואו מלחמה בארצכם, במדבר י, ט. תבואו, לשון רבים. מלחמה, לשון יחיד. אף כאן "תקראנה" הוא לשון רבות, "מלחמה" הוא לשון יחיד. — ועיין בראב"ע כאן מקור הדברים. ידה ליתד תשלחנה, שופטים ה, כו. לשון רבים תשלחנה, על יחיד (יעל). כתולה וכו', לפיכך כתוב: ועלה מן הארץ, ולא

פתיחה לספר שמות

זה הספר נקרא בפי בעלי המדרש 'ספר שמות', כדאיתא בב"ר (גה) "ויהי אור" נגד ספר שמות¹ וכו', וכן בהרבה מקומות. והרמב"ן בסוף הספר קראו 'ספר הגאולה'². זולת רבינו הבה"ג³ בסוף ספרו הקדוש יקראהו 'ספר שני'⁴, דקחשיב חמשה חומשי תורה — ספר בראשית, וחומש שני, וספר כהנים, וחומש הפקודים, ומשנה תורה. ושותא דמרן זצ"ל ניתן ללמדנו בינה, שלא בחנם שינה השם בזה הספר, והיה לרבינו לקרוא כולם במספר — חומש שני ושלישי וכו', או 'חומש שמות', או על הענין המסוים שבו כמו יציאת מצרים או מתן תורה, כמו שקורא ספר במדבר — 'ספר הפקודים' וכמו שכתבתי במקומו הטעם.

אלא בא ללמדנו דזה הספר ביחוד הוא 'שני' לספר ראשית הבריאה, כי הוא חלק שני מזה הספר, היינו — בו נגמר סדר הבריאה, וכמאמרם ז"ל (ב"ר א,ו) "בראשית" — 'בשביל ישראל שנקראו ראשית', פירוש, תכלית העולם בכלל הוא שתהא אומה אחת חלק ה' עמו. וזה לא נשלם עד שיצאו ישראל ממצרים וכאו לתכליתם שיהיו ראויים להיות לאור גוים להעמידם על ידיעת אלהי עולם, וכמו שביארנו בגוף הספר (להלן יב,נא) על הפסוק "הוציא ה' את בני ישראל... על צבאותם". וזוהי תכלית הבריאה שנבראה לכבודו יתברך, כמש"כ "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו'" (ישעיה מג,ז), כמו שכתבתי בספר במדבר פרשת שלח (יד,כא) עה"פ "ואולם חי אני וימלא כבוד ה' וגו"⁵. נמצא דיציאת מצרים היתה גמר הבריאה, או מתן תורה⁶ כמבואר עוד ברכה (שם) "בראשית" — 'בזכות התורה שנקראת ראשית'. והיינו כדאיתא במסכת עבודה זרה (גא) "ויהי ערב ויהי בקר יום הששי" (בראשית א,לא) — מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית, אם מקבלין ישראל את התורה מוטב, ואם לאו אני אחזיר אתכם לתוהו ובוהו. נמצא דמתן תורה הוא גמר הבריאה, והיינו הך דיציאת מצרים⁷, שאז היו ראויים ישראל לקבל התורה ולהשלים הבריאה ולבא בזה לתכלית יצירתם. והרי זה⁸ אצל עם ה' כמו דעת אנושי ומדות ישרות של תורת האדם, אשר אע"ג שלא הגיעה תבל ומלואה לזו השלימות עד אחר זמן רב אחר בריאת שמים וארץ, וגם כיום יש הרבה בני אדם שלא הגיעו לזו המעלה, מ"מ הדבר מושכל גם לאומות העולם דרק זה היא תכלית מעלת האדם. וכך יש לנו להאמין, דאע"ג שלא ניתנה התורה וחוקותיה עד אחר יציאת מצרים, וגם עתה יש הרבה מישראל שלא הגיעו לדעת תורה, מ"מ רק התורה היא תכלית מעלת ישראל, שנוצרו לברית עם לאור גוים. נמצא דספר שמות הוא 'ספר שני' להראשון, כמו שהמה ענין אחד, ובו שני חלקים⁹ של ספר הבריאה.

1. זה לשונם: "ויהי אור" כנגד ספר "ואלה שמות" שבו יצאו ישראל מאפילה לאורה. 2. זה לשוננו: והנה נשלם ספר הגאולה, אשר ה' אלהי ישראל בא בו לבני ישראל עם קרובו... (עכ"ל).
- ועיין בספר 'קרן פני משה' (על הרמב"ן) עמ' קכ"ו שהביא מקומות בהם גם הרמב"ן קורא לחומשנו 'הספר השני'. 3. בעל הלכות גדולות. 4. עיין בספר 'קרן פני משה' (שם) שתמה על רבינו שהרי כבר חז"ל (סוטה לו,ב) קראו לחומשנו 'החומש השני' ואין זו 'המצאת' הבה"ג, וז"ל הגמרא: לא כדרך שחלוקים בחומש הפקודים חלוקים באבני האפוד, **אלא** כדרך שחלוקים בחומש שני.
5. עיין בראשית ב,ג. יז,ד. כב,יז. מא,מד. 6. היתה גמר הבריאה. 7. כלומר, שני ארועים אל (יציאת מצרים ומתן תורה) משלימים אחד את השני. 8. ענין מתן תורה אצל עם ישראל.
9. יציאת מצרים ומתן תורה.